

Firudun Əsədov

Redaktor: t.e.d., prof. **B.M.Abdullayev**

Rəyçilər: dos. **M.M.Quliyev**
t.e.n. **R.M.Qurbanov**

Firudun Əsədov. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin gömrük siyasəti. Bakı: «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, -
2009

**AZƏRBAYCAN XALQ
CÜMHURİYYƏTİNİN
GÖMRÜK SİYASƏTİ**

Oxuculara təqdim olunan kitabda tariximizin ağ səhifələrindən olan 1918-1920-ci illər Azərbaycanın iqtisadi həyatının tənzimlənməsində mühüm yer tutan gömrüklə bağlı məsələlər işıqlandırılmış, həmin mövzu ilə bağlı tarix yığcam şəkildə arxiv sənədləri ilə əks etdirilmişdir.

© «İqtisad Universiteti» - 2009

Bakı-2009

MÜƏLLİFLƏRDƏN

Qədirbilən xalqımız öz azadlığı uğrunda tarixin bütün dövrlərində mübarizə aparmış bu mübarizələrdə məqsəd Azərbaycanda müstəqil dövlətin yaranması olmuşdur. Amma xalqımızın müstəqillik yoluna həmişə çəpər çəkilməmiş, irtica qüvvələri ona mane olmuş, insanlara olmazın əzablar verilmişdir. Lakin bu əzablar Azərbaycan xalqının mübarizə əzmini sındıra bilməmişdir.

Müqəddəs arzusunun reallaşmasına imkan Rusiyada başlanan inqilab oldu. Fevral burjua-demokratik inqilabı hər yerdə olduğu kimi, Azərbaycan xalqı tərəfindən də müsbət qarşılandı. Xalqımız bütün təzyiqlərə sinə gərdi, Şərqdə ilk dəfə olaraq müstəqil dövlətini-Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Respublikası yaratdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Respublikası xalqımızın həyatında yeni dövrün başlanğıcı olmaqla, Şərq dünyasında da tarixi hadisə idi. Demokratik Respublikanın ətrafında bütün xalqlar birləşdi. Tarixilik nöqtəyi-nəzərdən ömrü az (23 ay) olmasına baxmayaraq, xalqımız azadlığın, müstəqilliyin abhavasını duydu. Dövlətin bütün strukturlarında qaydalar yaradıldı. İqtisadi həyatın tənzimlənməsində və inkişafında xüsusi yeri olan gömrükdə də normalar müəyyənleşdi. Keçmişdə fəaliyyətdə olan gömrük idarələri, zastavalar və keçidlərdə dövlətin tələblərinə cavab verə biləcək sənədlər, sərəncamlar gömrükdə işin rəvanlığının artmasına imkanları gerçəkləşdirdi. Qonşu dövlətlərlə gömrüklə bağlı tariflər hazırlandı. Vaxtı ilə fəaliyyətdə olan gömrük idarələrində yeni Milli kadrların sayına diqqət artırıldı.

Kitab ilk mənbələr, xüsusən arxiv sənədlərindən istifadə edilməklə tamamlanmışdır.

AZƏRBAYCAN ÜZƏRİNDƏ İŞİQ¹

Azərbaycan xalqının uzaq tarixi keçmişinin səhifələrini vərəqlədikcə əhatə dairəsi geniş, məzmun və nəticələrinə görə biri digərindən fərqli olan, rəngarəng hadisələrin şahidi olursan, bu hadisələrin cərəyanında insanı heyratə gətirən sətirlərə rast gəliрсən. Həmin hadisələrin ən mühümü Azərbaycanda yeni dövrün başlanğıcından xəbər verən demokratik yaranmasıdır. Azərbaycan ərazisi bəşər mədəniyyətinin ilkin beşiklərindən biri, inək yolunun ən rahat məskənidir. Qədim insanlar təqribən 1,5-2 milyon il bundan əvvəl bu və çətin yolları mübarizələri ilə həmişə mərdliklə dəf etmişlər. Bu keşməkeşli tariximizi dünyanın səyyahları da təsdiq edirlər.

Azərbaycan xalqının həsrətində olduğu arzusu məhz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Respublikasının yaranmada azadlıq arzusunu boğmuş, ətalətdə saxlamış, sərvətlərimiz talanmış, işgəncələr hökm sürmüşdü.

XX əsrin əvvəllərində imperiyada başlanan iqtisadi sarsıntılar, siyasi fırtınalar nəticəsində 1917-ci ilin Fevral-Burjua Demokratik inqilabı qələbə çaldı. Beləliklə, çarizmin 300 illik hökmranlığına son qoyuldu. Bu tarixi hadisə çar Rusiyasına tabe edilmiş ərazilərdə yaşayan xalqların azadlıq hərəkatını gücləndirdi. Müstəqillik üçün yeni ab-hava yarandı.

Bu imkandan Azərbaycan xalqı böyük məharətlə istifadə etdi, ölkədə yeni dövrün başlanğıcına nail oldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqın istək-arzularına istinad edərək çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün insanları səfərbər etdi. Siyasi hakimiyyəti qoruyub saxlamaq üçün çox vacib sahə olan iqtisadiyyatda yeniliklər yaratmağa başladı. Bu cəhətdən iqtisadi siyasətin mühüm istiqaməti olan ticarətdə

¹ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti

qayda yaratmaq, qonşu ölkələrlə ticarət münasibətlərini yoluna qoymaq zəruri idi.

Ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində gömrük siyasətinin rolu danılmazdır. Gömrük məntəqələri, zastavalar və keçidləri vaxtı ilə Azərbaycanda olmuş, həmin yolla imperiya böyük rüsumlar əldə etmiş, öz xəzinəsini zənginləşdirmişdi.

Azərbaycan hökuməti bu imkana biganə qalmadı. Dərhal gömrük idarələrinin, məntəqələrinin, zastava və keçidlərin yeni məcrada işləməsinə dair sərəncam verildi. Parlamentin iclasında gömrüklə bağlı mühüm sənədlər hazırlandı. İmperiya tərəfindən hazırlanan gömrük qanunları qüvvədən salındı. Gömrükdə yeni qaydalar və onun Milli kadrlarla möhkəmləndirilməsi ön plana çəkildi. Doğrudur, ilk günlərdə bu vəzifələrin həyata keçirilməsində böyük çətinliklər yaranmışdı, imkanlar məhdud idi. Belə olduqda vaxtilə gömrükdə işləyən qeyri-azərbaycanlı millətlərdən də istifadə olunmağa başlandı. Amma həmin işçilərin Azərbaycan Demokratik Respublikasının qanunları çərçivəsində fəaliyyət göstərməsi üçün xüsusi göstəriş verilmişdi.

Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyəti, gömrükxanaların vəziyyətində aydınlıq yaratmaq üçün yoxlamalar apardı. Gömrük işinin yeni istiqamətdə fəaliyyəti üçün təlimatlar, qanunlar hazırlandı.

Qeyd etmək lazımdır ki, vaxtilə Bakı Gömrük İdarəsi və ona tabe olan məntəqələr, zastavalar və postlar mövcud idi. Bu cəhətdən Bakı Gömrük İdarəsinin daha böyük imkanları vardı. Burada vahid sistem mövcud idi. Azərbaycanın Astara, Cəbrayıl, Culfa, Naxçıvan və digər məntəqələri, zastavaları və keçidlərinin olması gömrükdə səriştəlik yaradırdı.

Təkcə Azərbaycanın Dağıstanla, habelə ölkənin şimalında Rusiya və Gürcüstanla sərhədlərində gömrük idarələri yox idi. Bu da səbəbsiz deyildi. Çünki buradan

Rusiya tacirləri daha çox hərəkət etdiyi halda, gömrük rüsumları vermirdilər. Onlar sərbəst hərəkətə malik idilər. Rusların ticarətdə böyük səlahiyyətləri vardı. Belə vəziyyət Azərbaycan hökumətini rahat buraxmırdı. Dövlət həmin istiqamətlərdə də gömrük məntəqələri, zastavalarının və keçidlərinin olmasını vacib hesab etdi. Beləliklə də, bütün Azərbaycan sərhədlərində gömrüklə bağlı məntəqələr yaradıldı. Bu barədə arxivdə mühafizə olunan sənədə müraciət etmək lazım gəlir. Sənədlər Azərbaycanda vaxtilə mövcud olan gömrük idarələri, zastavalarına aid sənədlər saxlanılmaqla, şimalda da yeni məntəqələr yarandığı göstərilir. Azərbaycan gömrük müəssisələri aşağıdakı qaydada müəyyən olunmuşdu.

Müəssisənin adı	Olduğu yer	Ünvan
Gömrük idarələri:		
Gömrük idarəsi	Bakı şəhəri	
Bakı gömrüyü	Bakı şəhəri	
2-ci dərəcəli Ağstafa gömrüyü	Ağstafa dəmiryol stansiyası.	Ağstafa
2-ci dərəcəli Balakən gömrüyü	Zaqatala quberniyasının Balakən kəndi.	Balakən kəndi
Kovaxçel postu	Zaqatala quber. Kovaxçel kəndi.	Yenə orada.
Mazımçay gömrük postu	«-----» Mazımçay kəndi	Yenə orada.
3-cü dərəcəli Mahalin gömrüyü	Muğanlı kəndi	Zaqatala şəhəri.
Şıxlinski gömrük postu	Gəncə quber. Şıxlı kəndi.	Qazax.
Salahlı gömrük postu	«-----» Salahlı kəndi	Qazax.

Qeyd etmək lazımdır ki, Xalq Cümhuriyyəti, İstiqlal Bəyannaməsi də gömrüklə bağlı görəcəyi tədbirlərə xüsusi diqqət vermişdi. Bu məsələ respublika hökumətinin Tiflisdən Gəncəyə göcdüyü dövrdə daha geniş planların mərkəzində dayandı. 1918-ci il sentyabrın 15-də Azərbaycan Demokratik Respublikasının mərkəzi Bakı elan olundu. 1918-ci il dekabrın 17-də Parlamentdə gömrükdə bağlı qərar qəbul edildi. Bu

qərarın qəbul olunması gömrük siyasətində böyük sıçrayış idi. Qərarla bağlı gömrük məntəqələrində ciddi yoxlamalar aparıldı, habelə yeni gömrük məntəqələrinin, zastavalarının, keçid postlarının yaranması zəruri hesab olundu. Vaxtilə imperiyanın şimal zonasında sərbəst hərəkət üçün şərait yaratmış olduğu yerlərdə hökumətin bilavasitə tabeliyində yeni gömrük məntəqələri, zastavalar və postların olması ön plana çəkildi. Bütün bunlar qonşu dövlətlərlə ticarət əlaqələrinin düzgün, ədalətlə tənzim olunmasına imkan verdi.

Azərbaycanla qonşu dövlətlərin ticarət əlaqələrinin yaradılmasına da böyük ehtiyac duyulurdu. Azərbaycanın zəngin təbii sərvətlərinə, Bakı neftinə qonşuların ehtiyacı vardı. Bu cəhətdən Azərbaycanda ticarət əlaqələrinin yaradılmasına qonşular daha çox maraq göstərirdilər.

Gürcüstan Respublikası bu sahədə daha çox maraqlı idi. Gürcüstanın yanacaq təchizatı Bakı ilə bağlı idi. Vaxtı ilə imperiyanın hərbi hissələri Tiflisdə olduğundan rus hökuməti buraya istənilən qədər neft məhsulları göndərirdi. Artıq imperiya yox idi. O, Azərbaycanla sərbəst ticarət əlaqələri saxlayırdı. İmkanların əldən çıxmaması xatirinə daha çevik hərəkət edirdi.

1918-ci ilin dekabrında Azərbaycanda Gürcüstanın diplomatik nümayəndəliyi, eyni zamanda Gürcüstanda Azərbaycanın diplomatik nümayəndəliyi yarandı. Bu nümayəndəliklərin böyük səlahiyyətləri var idi. Demək olar ki, onlar respublikalararası münasibətlərin tənzimlənməsində sərbəst idilər. Gömrük münasibətlərinin qaydaya salınmasına imkan yaranmışdı. Gürcüstanın Azərbaycandakı diplomatik nümayəndəliyinin başçısı Georgi Konstantinoviç Quqişvili bir neçə dəfə Gürcüstana Bakı neftinin gəlməsi barədə Azərbaycan hökuməti qarşısında məsələ qalldırmış, məqsədinə nail ola bilmişdir¹.

Azərbaycandan, xüsusən Bakıdan Gürcüstana neftin daşınması ilə bağlı xüsusi qayda da təyin olunmuşdu. Bir çox hallarda Gürcüstan müəyyən olunmuş miqdarda neft apararkən gömrük rüsumundan azad idi. Lakin göstərilən miqdardan artıq neft məhsulları apararkən mütləq rüsumlar ödəməli olurdu. Bundan başqa belə bir qayda da müəyyən olunmuşdu ki, Azərbaycandan Gürcüstana hər hansı gürcü vətəndaşının həmin məhsulları aparması yolverilməzdir, məhsulların aparılmasına o şəxslərə icazə verilirdi ki, onun Gürcüstan Respublikasının ayırdığı səlahiyyətli nümayəndə olmaqla təsdiq olunmuş vəsiqəsi olsun.

Bu barədə istənilən qədər faktlar gətirmək mümkündür. Faktları nəzərdən keçirək. 1918-ci il noyabrın 11-də ticarət və sənaye nazirliyinin Azərbaycan Gömrük İdarəsinə məktublarının birində yazılır ki, «Tauz» aksioner cəmiyyətinə-Gürcüstana iki min boçka sement aparılmasına icazə verilsin. Həmin sementdən gömrük rüsumu tələb olunsun¹.

Yenə həmin ayda sənədlərin birində qeyd olunur ki, iki vaqonda Azərbaycandan aparılan balıqdan gömrük rüsumu alınsın.

İ.Q.Şereşkonun xahişi ilə Tiflisə yüz pud tütün, habelə bir vaqon balıq aparmaq istədiyi zaman, gömrük rüsumu verməli olmuşdur. 17 noyabrda Əhməd Fidarov Bakıdan Batuma 500 pud neft aparmış, rüsumu ödəmişdir. Bundan əlavə, sənədlərdə belə bir fakt da mövcuddur ki, Əhməd Fidarov, Bakıdan Batuma bir min beş yüz benzin aparmış, gömrük keçid məntəqələrindən icazə verilmiş rüsumlar ödənilmişdir.

Bütün bunlar Azərbaycanın iqtisadi həyatının rüsumlardan toplanmış vəsait hesabına yüksəlməsinə səbəb olurdu. Gömrük rüsumlarının toplanmasına hökumət böyük əhəmiyyət verirdi. 1918-ci il dekabrın 5-də Ticarət və Sənaye

¹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxiv, fond 24, siyahı 1, iş 114, vərəq 4, 5

Nazirliyinin bütün gömrük məntəqələrinə 532 №-li xüsusi sərəncamı vardı. Həmin sərəncamda qeyd olunur ki, «Azərbaycanın mövcud iqtisadi vəziyyətində yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün gömrük məntəqələrindən, zastavalardan və keçidlərdən aparılan ərzaq və digər məhsullardan, belə ki, balıq, balıq məhsulları, habelə qurudulmuş balıq, ikralar aparılarkən nəzarət güclənməlidir. Belə məhsullardan rüsumlar daha çox toplanılmalıdır».

Azərbaycanın İranla ticarət əlaqələrinin saxlanılmasına diqqət daha böyük olmuşdur. Demək olar ki, İranla əlaqələr onun bütün məntəqələri ilə aparılırdı. Xüsusən Rəşt, Ənzəli portunda ticarət axarda idi. Azərbaycan ərazisindən hərəkət edən tacirlər, gömrük məntəqələrində nəzarətdən keçirilirdi. Bütün bunlar böyük gömrük rüsumları demək idi. 1918-ci il dekabrın 14-də gömrük idarəsinin adına yazılan sənədlərin birində deyilirdi: «Ənzəliyə on üç min yüz bir pud neft, 120 min boçka, 100 pud kley, müxtəlif rənglər, bir yeşik şüşə, 10 boçka sement, 50 pud dəmir və s. adlarda məhsullar Azərbaycandan yola salınmış, bunlardan böyük miqdarda rüsumlar əldə edilmişdi¹». Bundan başqa, Orta Asiya ticarət əlaqələrinin, demək olar ki, böyük hissəsi Bakıdan keçirdi. Xəzərdən Krasnovodskiyə göndərilən mallar gömrükdən keçir, rüsumlar ödənilirdi. 1918-ci il dekabrın 13-də Krasnovodskiyə 5 yeşik qilz, 20 vedrə şərab, İrana isə 2.500 pud neft, 6.000 pud dəmir, 14 pud rezin yola salınmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ticarətlə məşğul olanların öz ölkələrində aldığı vəsiqələrlə hərəkət etmələrinə xüsusi diqqət verilirdi. Bu da səbəbsiz deyildi. Bir çox hallarda sənədlərdə saxtakarlıqlara rast gəlmək olurdu. Məhz ona görə də gömrük məntəqələrində gedişgəlişə ciddi nəzarət edilirdi. Bir çox hallarda ticarətdə mübadilələr də olurdu. Məsələn, Əbülfəz Heydər oğlunun adına yazılmış sənəddə qeyd olunur

ki, onun Bakıdan İrana aşağıdakı malları aparmasına icazə verilir: dəmir kravatt-2 ədəd, tikiş maşını- 2 ədəd, samovar-2 ədəd, fayton-4 ədəd, gümüş qab-qacaq 10 pud, Ağa Hacı Tutumova isə Bakıdan Teymur-xan şuraya 10 funt çay, çit-150 arşın, iynə-5 düjun, papiros-5.000 ədəd, corab 3 düjun, həna-1 pud.

29 dekabr 1918-ci ildə Hüseynqulu Useynov Krasnovodskiyə 30 pud alma, 20 pud armud aparmışdır. 31 dekabr 1918-ci ildə Hacı Ağa İsgəndərov İrana 15 pud kağız (zərif kağız) lampa şüşəsi, 30 dekabrda Əli Məmməd Cəfərov İsfahani Krasnovodskiyə 25 pud çay, 30 dekabrda A.M.Xoştariya İrana 500 pud benzin, Əli Zeynal oğlu İrana 7.500 pud benzin, dekabrın 31-də Yusif Nağıyev Krasnovodskiyə 100 pud heyva, 100 pud armud, 100 pud alma aparmış, bütün ərzaq və digər şeylərdən rüsumlar vermələri qeyd olunur¹.

Bununla yanaşı, xüsusi müqavilələr əsasında gömrük məntəqələrindən malların axını daha çox idi. Bəzi hallarda isə tərəflərin müqavilələri pozmalarına da rast gəlmək olurdu. Bu cəhətdən qonşumuz Gürcüstan həmin əlaqələri daha çox pozurdu. Sənədlərin birində qeyd olunur ki, Azərbaycandan Gürcüstana və əksinə, diplomatik nümayəndələrin ünvanına göndərilən əşyalar gömrük rüsumlarından azaddır. Azərbaycan tərəfi həmin istiqamətdə bütün tələblərə əməl etdiyi halda, Gürcüstan Batümdən Azərbaycana gələn mallardan rüsum alırdı. Belə ki, Bakıya gətirilən 3 sistern günəbaxan yağı saxlanılmış, rüsum alınmışdı.

Gürcüstanın iqtisadi həyatında Azərbaycan xüsusi rol oynayırdı. Bu tarixin bütün dövrlərində özünü göstərmişdi. 1918-ci ildə Milli Respublikaların yaranmasında isə özünü daha bariz şəkildə göstərdi. Gürcüstan nəinki Bakı nefti olmasa keçinə bilmirdi, onların Azərbaycan ərzağına da böyük

¹ Yene orada, vərəq 9, 19

¹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi fond 24, siyahı 1, iş 7, vərəq 2

ehtiyacları var idi. Daha geniş ticarət əlaqələri Balakən, Şəki və Zaqatala ərazisində idi.

Bu barədə bəzi faktları nəzərdən keçirmək lazımdır. Təkcə 12 dekabr 1918-ci ildə Gürcüstana findıq-qoz 539 pud, təzə alma 212 pud, 31 yanvar 1919-cu ildə 30 pud təzə meyvə, 1925 pud findıq, 7 yanvarda 837 pud meyvə, 3028 pud findıq, yanvarın 8-10-da 151 pud meyvə, 1391 pud findıq, yanvarın 11-14-də 1167 pud meyvə, 3007 pud findıq göndərilmişdir. Bu rəqəmlər sonrakı illərdə də davam etmişdir. Bununla yanaşı, Poylu gömrük postundan 1 pud tütün yarpağı yola salınmışdır. Bir sözlə, Gürcüstana bu istiqamətdə malların aparılmasına icazə verilmişdi. Həmin mallar gömrük məntəqələrində nəzarətdən keçirilirdi və müəyyən edilən rüsumlar alınır. Nazirlər Sovetinin müşaviri Tairovun imzası ilə gedən gedən belə bir faktı da yada salmaq yerinə düşər. Məktubda yazılır ki, «Azərbaycandan aparılan mallara bizdə heç bir maneə olmur. Təəssüflər olsun ki, Tiflisə gedən azərbaycanlılar (müsəlmanlar). Gürcüstan gömrüyündə ciddi yoxlamalara rast gəlir, onlara əzab verilirdi».

Buradan bir daha aydın olur ki, Gürcüstan Azərbaycanla əlaqə saxlamaqda öz mənafeyini ön plana çəkir, əks tərəflərə isə heç bir güzəştə getmirdi. Bu da ədalətsizlik idi. İki dövlət arasında bağlanmış müqavilələrin pozulması demək idi. Bu barədə dəfələrlə Azərbaycan hökuməti öz narazılığını bildirmişdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Zaqafqaziyada az-çox fəaliyyət göstərən alman, fransız qoşunları Azərbaycandan verilən ərzaqla dolanırdılar. Bəllidir ki, Birinci dünya müharibəsində Almaniyaya məğlub olmuşdu. Onun bu və ya digər yerlərdə qalan hərbi hissələri əzablar içərisində idi. Onlar Tiflisdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan diplomatik nümayəndəsinə müraciət edir, köməklik istəyirdilər. Bu barədə xarakterik bir sənədi yada salmaq lazımdır.

«1918-ci il iyun ayının 10-dakı müraciətdə Alman imperiyası Azərbaycandan xahiş edir ki, müharibədə yaralanan əsgərlər üçün 800 vedrə şərabın göndərilməsinə razılıq versin¹».

Azərbaycan Cümhuriyyəti gömrük məntəqələrindən həmin çəkiddə şərabın aparılmasına razılıq vermişdi. 1918-ci ilin iyun ayında Alman ordularının başçısı general Bulis bu göməyə görə Azərbaycan hökumətinə minnətdarlığını bildirmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Respublikası hökuməti bütün gömrük məntəqələrinə, zastavalara və keçidlərə 1919-cu il martın 16-da Xüsusi Sərəncam göndərmişdi. Sərəncamda xarici ölkələrdən gətirilən mallar, habelə Azərbaycandan xarici ölkələrə aparılan malların gömrük qaydaları müəyyən edilmişdi. Bu qaydalar Parlamentin iclasında da təsdiq edilmişdi. Onların məzmunu ondan ibarətdir ki, gömrük məntəqələri, zastavaları və keçidlərdə malların tipləri (növləri) göstərilməklə, icazə mexanizmi də təhlil olunur. Həmin göstərişlər bütün gömrük məntəqələrinə göndərilmişdi.

Bununla yanaşı, 1919-cu il iyun ayının 25-də həmin qaydalara bir sıra dəyişikliklər edilmişdi. Həmin dəyişikliklər əsasən Azərbaycandan xarici ölkələrə gedən adamlara aşağıdakı miqdarda ərzaq və digər əşyaların aparılmasına icazə verirdi².

əşya və ərzaq	bundan rüsumsuz	rüsumla	Cəmi:
Çörək	10 funt	-	10 funt
Un	-	10 funt	10 funt
1	2	3	4
Düyü	-	1 pud	1 pud
Peçenye	-	5 funt	5 funt

¹ ARDA-i fond 24, siyahı 1, iş 7, vərəq 1

² ARDA-i fond 24, siyahı 1, iş 7, vərəq 1

Pendir	2 funt	-	2 funt
Çay	¼ funt	1 funt	¼ funt
Qənd	1 funt	5 funt	6 funt
Konfet	-	5 funt	5 funt
Səbzi	-	1 pud	1 pud
Quru meyvə	10 funt	1 pud	1 pud 10 funt
Yumurta	10 ədəd	-	10 ədəd

Habelə, balıq, ikra, spirt, ləpə, şabalıd, təzə meyvə istənilən qədər.

Manufaktura	-	25 arşın	25 funt
-------------	---	----------	---------

Ev əşyaları istənilən qədər – paltar, mələfə, qab-qacaq.

Burada gömrük rüsumları mövcud idi¹.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrükdə az da olsa, qayda hiss olunurdu. 1919-cu il sentyabrın 19-da Ticarət, Sənaye və Ərzaq Nazirlikləri hökumətin tapşırığı ilə Nazirlər Sovetinin üzvü A.İ.Manqonun sədrliyi ilə geniş iclas keçirmişdir. İclasda A.A.Makinski, M.D.Vedernikov, K.D.Qafarov, İ.A.Truşkovski, A.Poltarjitski, M.Ataşiyev, V.A.Kultepan, M.Q.Seyid Mamedov, A.B.İsmayılov, habelə iclasın katibi S.N.Papov iştirak etmişdi. İclasda gömrüklə bağlı xüsusi məsələ müzakirə edildi. Birinci növbədə İrana gömrükdən aparılan ayrı-ayrı şəxslərə olan münasibətlərə baxılmışdı. İclasda Bağırov adlı tacirin İrana apardığı 250 pud nefti gömrük məntəqəsindən keçirdiyi zaman qanunda müəyyən olunduğundan artıq rüsumun alınması, Smirnovun Hacı Zeynalabdinin fabrikindən Azov istiqamətinə apardığı 660 pud müxtəlif parçalar, habelə 250 düjun kişi çorabı, 280 düjun qadın corabı, 280 düjun uşaq corabı aparması da

müzakirə olunmuşdur¹. Bu məsələlərə baxılmış, gömrük məntəqələrində qanunsuz hərəkətlər aşkara çıxarılmışdır.

Gömrük məntəqələrində ticarətlə bağlı xüsusi təlimatlar mövcud idi. Belə ki, Azərbaycana gətiriləcək malların qruplarına xüsusi diqqət verilirdi. Həmin qruplarda ərzaq növləri qeyd olunur və onların keyfiyyətinə nəzarətə də diqqət edilirdi. Bu məsələlərin qaydaya düşməsi üçün Azərbaycan Demokratik Respublikasının Parlamentdə xüsusi Komitənin yaradılması haqqında Qərarı olmuşdu. Həmin komitəyə sədr T.B.Səfərəliyev və gömrük üzrə idarənin sədri L.Lebedov müavin olmuşdu. Demək olar ki, bütün gömrük məntəqələrində həmin Komitənin Sərəncamı ilə ticarət əlaqələri tənzimlənirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının sərhəd məntəqələrində İngiltərə funt sterlinqi daha geniş miqyas aldığından, ticarət əlaqələrinə özünün mənfi təsirini göstərməyə başlamışdı. İngilis funt sterlinqinin ticarətdə geniş mövqeyi Azərbaycana olan ticarət əlaqələrinə imkan yarada bilmirdi. Ticarət əlaqələri günü-gündən aşağı düşürdü. Bu Azərbaycanla ticarət əlaqələrində olan dövlətlərin də narazılığına səbəb olmuşdu. Belə olduqda, Azərbaycan Cumhuriyyəti tədbirlər görməyə başladı. İngiltərənin ticarətdə üstünlüyünün qarşısını almaq üçün tədbirlər planı hazırladı. Bu tədbirlər sırasında diqqəti cəlb edən variant ondan ibarət idi ki, Azərbaycandan aparılan mallar üçün hər hansı tərəf mütləq nazirliyə xəbər verməli, əvvəlcədən qiymətlər göstərməli, aparılacaq malların miqdarı haqqında məlumat təqdim edilməlidir. Bu barədə Ticarət, Sənaye və Ərzaq Nazirliyinin 1919-cu il noyabrın 10-da Səfərəliyev, Lebedin imzası ilə 12 maddədən ibarət təqdimatı vardır. Burada Azərbaycandan gedən malların siyahısı qeyd olunur. Pambıq 1200000 pud, hər pudu 400 manat; ipək 110000 pud, hər pudu

¹ ARDA-i 24, siyahı 1, iş 12, vərəq 93

¹ ARDA-i 24, siyahı 1, iş 12, vərəq 93

16000 manat; barama 34000 pud, hər pudu 2200 manat; ipək tullantıları 40000 pud, hər pudu 1600 manat; yun 500000 pud, hər pudu 400 manat; müxtəlif qiymətli dəri 2000000 ədəd, hər ədədinin qiyməti 60 manat; iri həcmli malların dərisi (pudla) 60000 pud, hər pudun qiyməti 400 manat müəyyən edilmişdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün gömrük məntəqələrinə 1919-cu il yanvarın 18-də Ticarət və Ərzaq Nazirliyinin göndərdiyi 496 №-li sərəncam da diqqəti cəlb edir. Burada Azərbaycanın Gəncə, Zaqatala və Bakı quberniyalarında yaranan iqtisadi çətinliklə bağlı bir sıra ərzaq və digər malların aparılmasına qadağanlar da vardır.

Bütün bu kimi tədbirlər Azərbaycanın iqtisadi həyatında yaranan çətinliklərlə bağlı idi. Belə tədbirlər Azərbaycanın iqtisadi həyatında az da olsa, yüksəlişə nail olmaq imkanlarını reallaşdırırdı. Ticarət və Ərzaq Nazirliyi Gömrük idarəsi ilə mütəmadi əlaqə saxlayırdı. Yaranan imkanlar nəzərdən keçirilir, ticarətdə qaydaların yaradılmasına ciddi fikir verilir və gömrük məntəqələrindən keçən malların konkret istiqamətləri barədə sərəncamlar hazırlanırdı. Nazirliyin 1919-cu il 28 aprelə verdiyi 1224/4876 №-li sərəncam bu cəhətdən maraqlıdır. Həmin sənəddə yazılır: «Nazirlər Sovetinin «Azərbaycan» qəzetində dərc etdirdiyi sərəncamda Bakı və Azərbaycandan heç bir sənəd-vəsiqə təqdim edilmədən aşağıdakı malların çıxarılmasına icazə verilir. Belə ki, ərzaq malları - şəkər tozu, qənd, çay, papiros, kibrit, spirt, yağ, manufaktura malları-lobya, düyü, peçenye istisna olmaqla, gömrükdən keçməsinə razılıq vardır. Bu barədə məlumat bütün gömrük məntəqələrinə çatdırılmalıdır¹.

Həmin göstəriş Gömrük idarəsinə, bütün gömrük məntəqələrinə, zastafa və keçidlərə çatdırılmışdı. Keçidlərdə qeyd olunan sərəncamlara nəzarət edilirdi.

Sənədlərdən aydın olur ki, bir çox hallarda tərəflər gömrük qaydalarını pozurdu. Bir çox hallarda iqtisadiyyatın yüksəlişində mühüm rol oynayan gömrük rüsumlarının toplanılmasında qaydalara əməl olunmurdu. Avropa ölkələrindən, xüsusən Fransadan Gürcüstana gələn bir çox mallar Azərbaycan ərazisindən İrana yola salınırdı. Gürcüstanla 1919-cu il iyul ayının 29-da bağlanan müqaviləyə əsasən başqa ölkələrdən Azərbaycan adına, eyni zamanda Gürcüstan adına Azərbaycana göndərilən mallardan rüsum tutulmamalı idi. Azərbaycan qoyulan şərtlərə əməl etdiyi halda, Gürcüstan tərəfi əməl etmirdi. Azərbaycan hökuməti bu barədə məsələlərə tam aydınlıq gətirmək məqsədilə 1919-cu il avqust ayının 9-da özünü Gürcüstandakı diplomatik nümayəndəsinə müraciət etmiş, məsələylə bağlı ona vəkalət vermişdi. Sərəncamda qeyd olunur ki, hər hansı Avropa ölkələrindən gələn mallardan rüsumların toplanılmasına Azərbaycanın səlahiyyəti vardır. Göründüyü kimi, Gürcüstan bir çox hallarda öz mənafeyini üstün tutur, Azərbaycanla bağladığı şərtlərə əməl etmirdi. Belə hallara qarşı Azərbaycan da öz münasibətini bildirir, ümumi qaydalar əsasında rüsumlar toplayırdı¹.

Bütün bunlara baxmayaraq, Gürcüstan tərəfi yeni arqumentlərə əl atdı. 1919-cu il sentyabrın 3-də Gürcüstandakı Azərbaycan diplomatik nümayəndəsinə belə bir arqumentlə müraciət olundu ki, «xaricdən gətirilən malları Gürcüstan tacirləri, yerli firmalar aldığı üçün, həmin mallar Azərbaycan ərazisindən keçərkən rüsumlardan azad olmalıdır²».

Bütün bunlar Gürcüstan tərəfinin diplomatik maneərdəki dolaşq siyasətindən başqa bir şey deyildi. Azərbaycan Demokratik Respublikasının Gürcüstandakı diplomatik

¹ ARDA-i fond 24, iş 13, vərəq 124

² Yene orada iş 13, vərəq 131

¹ ARDA-i fond 24, siyahı 1, iş 18, vərəq 8

nümayəndəsi, Gürcüstanın bu istiqamətdəki addımını qəbul etməmiş, 1919-cu il iyul ayının 29-da qəbul edilmiş 3858 №-li razılığa əsasən hərəkət etmələrini xatırlatmışdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrükdə yaranan az da olsa, imkanlar hələ bütün tələblərə cavab verirdi. Yəne də qaçaqmalçıların müqaviməti mövcud idi. Bu barədə 1919-cu ilin 13 oktyabrında 326 №-li Zaqatala quberniyası Muğanlı gömrük idarəsinin mərkəzi gömrük idarəsinə ünvanladığı məktub diqqəti cəlb edir. Məktubda yazılır:

«Yerli əhalinin Gürcüstan ərazisindən keçərkən Alazanda, habelə «Şahşan-bina» ərazisində Gürcüstan quldurları tərəfindən soyulması, ərzaqlarının əllərindən alınması barədə hər gün məlumat alınır. Təəssüflər olsun ki, Gürcüstan tərəfi bu barədə heç bir tədbir görmür».

Muğanlı gömrüyündən daxil olan məlumata Azərbaycan Hökuməti biganə qala bilməzdi. Həmin hərc-mərcliklərə son qoyulması, Azərbaycanlılara qarşı görülən ədalətsizliklərin aradan qaldırılması barədə Gürcüstandakı Azərbaycan diplomatik nümayəndəsinə xüsusi göstəriş verilmişdi. Bu barədə sənəddə yazılır: «Muğanlı gömrüyündə oktyabrın 13-də daxil olan 326 №-li məktubun məzmunu ilə Gürcüstan Hökumətini tanış etmək lazımdır. Gürcüstan tərəfinə belə hərəkətlərə yol verməməyi xatırladın. Yoxsul insanlara qarşı Gürcüstan tərəfindən yol verilən hərəkətlərə son qoyulmalıdır»¹.

Arxivlərdə bu səpgidə istənilən qədər sənədlər vardır. Bir çox hallarda isə Gürcüstan belə siqnallara əhəmiyyət vermirdi. Bu da narazılıqlara səbəb olmuşdu. Belə hərəkətlər gömrüklə bağlı müqavilələri pozur, ticarət əlaqələrinin normal hərəkətinə imkan vermirdi.

1919-cu il avqustun 10-da 5023- №-li məktubla Azərbaycanın gömrük idarəsi bir daha Gürcüstandakı Azərbaycan

¹ Yəne orada iş 13, vərəq 133

Diplomatik nümayəndəsinin adına müraciət etmiş və yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün Gürcüstan Hökuməti qarşısında məsələ qaldırılmasını xatırlatmışdı¹. Məktubda hökumət qarşısında məsələ qaldırılmasını xatırlatmışdı. Məktubda oxuyuruq: «Avqustun 5-də Maliyyə Nazirinin Tiflisdən aldığı teleqrama əsasən Ağstafa gömrük məntəqəsində, keçmiş müfəttiş Feodorov və nəzarətçi köməkçisi Minayev kimin isə təhriki ilə gömrük məntəqəsini nəzarətsiz qoyub Tiflisə getmişlər. Burada aparılan təftişlər göstərir ki, gömrükdə böyük özbaşınalıq aşkara çıxarılmışdır. Bu, gömrükdə böyük çətinliklər və özbaşınalıq yaratmışdır. Ona görə bu barədə Gürcüstan qarşısında məsələ qaldırılıb, Feodorov və Minayevə də bu barədə məlumat çatdırın»². Azərbaycan gömrük idarəsinin məktubunu diplomatik nümayəndə aldıqda, bu haqda Gürcüstan və onun aidiyyəti idarələrinə məlumat çatdırmış, Gürcüstan tərəfi bir çox tərəddüddən sonra məcburiyyət qarşısında qalıb, Feodorov və Minayevin Azərbaycana qaytarılmasına köməklik edəcəyini bildirmişdir. Amma bu vəd olaraq qalmış, nəticəsi olmamışdır. Bütün bunlar Azərbaycan tərəfinin ciddi tədbirlər görməsinə səbəb olmuşdur.

Bütün bu kimi hərəkətlər, iki dövlət arasında diplomatik münasibətlərin pozulmasına səbəb olmurdu. Hər iki tərəf gömrükdə yaranan gərginliyə cavabdeh olduğundan onu aradan qaldırmaq məqsədilə tədbirlər görməyə başlamışdılar. Gürcüstandakı Azərbaycan diplomatik nümayəndələri adına Kaxetiyadan Vermişev və Fandyeri müraciət edir ki, Gürcüstandan Azərbaycana göndərilən şərəblərdən Poylu (hazırkı Ağstafa) gömrüyündə gömrük rüsumları alınmasın. Şərabı Azərbaycan gömrüyündən keçirərkən, mallar satılmadığından rüsumların verilməsində çətinlik yaranır.

¹ Yəne orada, vərəq 161

² Yəne orada, vərəq 164

Yaxşı olardı ki, rüsumlar Bakıda gömrük idarəsində malların satılmasından sonra alınsın»¹. Həmin məsələ Bakı Gömrük idarəsində müzakirə olunmuş, 1919-cu il aprelin 9-da 2310 №-li iclasın çıxarışı əsasında razılıq verilmişdir. Habelə belə bir şərt də qəbul olunmuşdur ki, Gürcüstan tərəfi də həmin istiqamətdə hərəkət etməlidir.

Azərbaycandakı gömrük idarəsində qonşularla, xüsusilə İranla ticarət əlaqələrinin yaranmasına xüsusi diqqət verilirdi. Bəllidir ki, İran tacirləri Azərbaycan vasitəsilə Rusiya ilə əlaqələr saxlayırdı. Belə olduqda, Azərbaycan gömrüyündən keçən İran vətəndaşlarının apardıqları mallar üçün tarif müəyyən edilmişdi. Burada aparılacaq malların adları, miqdarı və hər mal üçün gömrük rüsumları müəyyən edilmişdi.

Qeyd etdiyimiz fikrə aydınlıq gətirmək üçün aşağıdakı cədvələ nəzər yetirək.

Həmin cədvəl aşağıdakı tarif üzrə müəyyən olunmuşdur.

Tarifdə İran vətəndaşlarının Rusiyaya apardıqları malların adları və gömrük rüsumları göstərilir.

İran vətəndaşlarının apardıqları malların adı		Gömrük manat qəpik
1.	Çörək və çörək məlumatları. Düyü, kartof, paxla	gömrüksüz
2.	Düyü: o cümlədən	
1.	Hazırlanmış, təmizlənmiş hər pudundan	15 qəpik
2.	Təmizlənməmiş düyünün hər pudundan	7 qəpik
3.	Çəltik halında olanın hər pudundan	5 qəpik
3.	Meyvə təmizlənməmiş, xüsusən soğan və sarımsaq.	gömrüksüz
4.	Meyvə və giləmeyvə: o cümlədən	
1.	Yunan növlü qoz, İran əriyi, boranı, şabalıd, hər pudundan	
2.	Badam, püstə	25 qəpik
3.	Meyvə və giləmeyvə şirəsi hər pudundan	40 qəpik
6.	Pendir hər pudundan	25 qəpik

¹ ARDA-i fond 24, iş 13, vərəq 48. Vpiska iz otnoşeniye kanüelərii Ministra Finansov, otdel Tomoj. 2-oe. 9 aprele 1919 q. № 2310 q. Bakı.

7.	Toyuq yumurtası 100 ədəddən	1 manat
8.	Heyvanlar – diri halda:	5 qəpik
1.	Uzunqulaq bir başından	1 manat 80 qəpik
2.	At və balası	5 manat 40 qəpik
3.	Dəvə bir başından	9 manat 40 qəpik
4.	Qatır bir başından	7 manat 20 qəpik
5.	İri buynuzlu maar-qara (ögüz, inək və s.) hər başından	1 manat 80 qəpik
6.	Kiçik buynuzlu mal-qara hər başından	18 qəpik
7.	Digər heyvanlardan hərəindən qiymətinin	10 faizi
9.	Müxtəlif növdən olan heyvan buynuzu	Gömrüksüz
10.	Heyvanlardan alınan piy, hər pudundan	50 qəpik
Tara ilə çəkiddə		
11.	Dəri məmulatı	
1.	Aşılannmış, hər puduedan	80 qəpik
2.	Tumac, hər pudundan	1 manat 10 qəpik
3.	İşlənmiş yumşaq dəri, hər pudundan	2 manat 30 qəpik
12.	Müxtəlif çeşidli dəri, işlənmişlərdən başqa.	
1.	Qurudulmuş, duzlanmış hər pudundan	60 qəpik
2.	Az miqdarda duzlanmış «_____»	30 qəpik
13.	Ağac məmalatları müxtəlif formada	gömrüksüz
14.	Ot və ot məmulatları	gömrüksüz
15.	Təmizlənməmiş ot və saman	gömrüksüz
16.	Həsir müxtəlif ot və saman	gömrüksüz
17.	Qiymətli daş-qaşlar funtla	2 manat
18.	Ağac, meşədə hazırlanmış kömür	gömrüksüz
19.	Qatranlı ağac məmulatı hər pudundan	60 qəpik
20.	Pambıq məmulatı hər pudundan	40 qəpik
21.	Kətan	gömrüksüz
22.	Yun hər pudundan	30 qəpik
23.	Kətandan hazırlanmış məmulat	gömrüksüz
24.	Müxtəlif parçalar	1 manat
25.	Xalça, hər pudundan	4 manat və s. ¹

Bütün bunlar Azərbaycanda gömrük məntəqələrinin ciddi yoxlamaları əsasında həyata keçirilir və gömrüklə bağlı qəbul edilmiş əsasnamə rəhbər tutulurdu¹. Azərbaycanın strateji mövqeyi ticarət əlaqələrindəki yeri Azərbaycan

¹ Yenə orada fond 24, iş 13, vərəq 84

Cumhuriyyəti zamanında da saxlanılmışdı¹. Demək olar ki, Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqəsinə məhz onun coğrafi mövqeyi böyük imkan yaradırdı.

Arxivdə Azərbaycandan aparılan malların təqribi say və miqdarı haqqında xüsusi cədvəl saxlanılır. Həmin cədvələ müraciət edək:

Müvəqqəti tarif	qiyməti
1. Çörək və çörək məmulatları hər pudundan	20 manat
2. Düyü	30 manat
3. Müxtəlif növdə un	30 manat
4. Çörək hazır şəkildə	40 manat
5. Mal-qaradan alınan piylər, hər pud	20 manat
6. Müxtəlif növdə pendir	20 manat
7. Yumurta 100 ədəd	20 manat
8. İnək yağı, pudla	20 manat
9. İkra pudla	100 manat
10. Təzə balıq, pudla	50 manat
11. Çay, pudla	3 manat
12. Qənd, bal, pudla	2 manat
13. Araq, konyak, butulka ilə	2 manat
14. Xalça, pudla	100 manat və s. ² .

Belə malların sayı istənilən qədərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin malların gömrükdə nəzərdə tutulan miqdarda rüsumlar alınır.

Azərbaycan Cümhuriyyəti qeyd olunan tarifle yanaşı, xarici ölkələrlə əlaqəsində dürgünlüğü aradan qaldırmaq üçün bir sıra tədbirlər gördü. Başqa cür mümkün də deyildi. Xarici ölkələrlə ticarətdə sərt tədbirlərin həyata keçirilməsi, bir sıra gömrük qadağalarının olması onun beynəlxalq münasibətlərində həcminə mənfi təsir göstərirdi. Məhz bu məqsədlə bir sıra güzəştlərə imkan yarandı.

Arxivdə mühafizə olunan sənədlərlə xaricdən gətirilən bir sıra malların müvəqqəti olsa da, icazəsinə Sərəncam verilmişdi. Həmin siyahıda malların adı, gömrüksüz Azərbaycana daxil olması göstərilir.

- 1 Çörək və çörək məhsulları
- 2 Kartof, noxud, paxla
- 3 Düyü
- 4 Un, bütün növləri
- 5 Vermeşil, makaron
- 6 Tərəvəz
- 7 Meyvə
- 8 Şabalıd, qoz istisna olmaqla
- 9 Ədviyyat
- 10 Çay
- 11 Tütün
- 12 Qənd
- 13 Bal
- 14 Sirgə
- 15 Duz
- 16 Sabun, müxtəlif növdə
- 17 Pendir
- 18 Yağ
- 19 Mal-qara
- 20 Dəri
- 21 Şüşə məmulatları
- 22 Kibrid
- 23 Metal məmulatları
- 24 Pambıq və s.

Həmin Sərəncam Azərbaycan Demokratik Respublikasının Maliyyə Naziri tərəfindən imzalanmış, bütün

¹ Yəne orada fond 24, iş 13, vərəq 84

gömrük məntəqələrinə icra üçün göndərilmişdir¹. Habelə Azərbaycandan da xaricə göndərilən malların siyahısı arxivdə mühafizə olunur.

Arxiv sənədlərində Azərbaycan Demokratik Respublikasının iqtisadiyyatında gömrüyün rolu tam aşkarlıqla müəyyən edilmişdir. Bütün ölkələrlə ticarət əlaqələrinin yaradılmasına daha çox fikir verilirdi. Bu cəhətdən qonşu dövlətlərlə əlaqə daha çox diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycanın qonşu dövlətləri sırasında vaxtı ilə imperiyanın təsirindən azad olmuş Gürcüstanla əlaqəyə xüsusi fikir verilirdi. Azərbaycanın Zaqatala quberniyası ilə iqtisadi əlaqəsi daha çox idi. Bütün bu münasibətlərin yaradılmasına baxmayaraq, sənədlərdə açıq-aydın göstərilir ki, nədənsə tərəflərdən Gürcüstanda bir çox hallarda gömrükdə çətinliklər meydana çıxırdı. Bu barədə 1919-cu il martın 5-də Zaqatala qubernatorunun Azərbaycan Daxili İşlər Nazirinin adına göndərdiyi məktub diqqəti cəlb edir. Məktubda Zaqatala quberniyasından insanların Gürcüstana apardıqları meyvə, tərəvəz və digər mallara Gürcüstan tərəfindən gömrük məntəqələrində böyük məbləğdə rüsumların qoyulması qeyd olunur.

Azərbaycan Demokratik Respublikası gömrükdə yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün bütün imkanlardan istifadə edir və onun normal fəaliyyətinə imkanlar axtarıb tapırdı. Elə hallar da baş verirdi ki, qarşı tərəf bir çox hallarda şərtləri pozur, qanunsuzluqlara yol verirdi. Belə hallara Azərbaycan hökuməti biganə qalmır, ziddiyyətlərə gəlib çıxmağın qarşısını alır, müvafiq tədbirlər görürdü.

1919-cu il mart ayının 2-də iki dövlətin-Gürcüstanın və Azərbaycanın gömrük idarələri birbaşa sazişlər imzaladılar. Sazişi Bakı Gömrük İdarəsinin başçısı L.İ. Budzinski imzalamışdı. Sazişin bağlanmasına kimi, Bakı Gömrük İdarəsinin

başçısı tərəfləri hökumətin yüksək dairələri ilə razılaşdırılmış şərtlər ilə tanış etmişdi. Həmin sazişin əhəmiyyəti böyük idi. Hər şeydən əvvəl, hökumətin gömrük idarəsinə sərbəstliyin verilməsini xüsusi qeyt etmək lazımdır.

Həmin sazişdə belə mühüm məqamı yada salmaq çox vacibdir.

Tərəflər belə bir öhdəçilik qəbul etmişlər ki, hər iki dövlətdə yaranan iqtisadi çətinliklərlə bağlı müəyyən bir vaxtda gömrük məntəqələrindən ərzaq məhsullarının axınının qarşısı alınsın. Bundan başqa belə bir şərt də qoyulmuşdu ki, müstəsna hallarda hökumətlərin razılığı ilə ərzaq malları müəyyən normada gömrük məntəqəsindən keçirilə bilər. Bu barədə razılıq mütləq olmalıdır.

Daha sonra belə bir məqam da vardır ki, tərəflərin biri digərinə gömrükdən keçirdikləri ərzaqdan rüsum almağa ixtiyarı yoxdur. Amma başqa ölkələrdən gətirilən məhsullar isə rüsumlardan azad olunan bilməzlər. Gömrük əsasnaməsinə görə gömrük rüsumları ödəməlidirlər.

Azərbaycan tərəfi sazişlə tanış olmaq üçün müqavilənin şərtlərini gömrük məntəqələrinə, keçidlərə və zastavalara göndərmişdi. Azərbaycan tərəfi sazişin bütün şərtlərinə əməl edirdi. Çox təəssüflər ki, Gürcüstan tərəfi bir çox hallarda sazişi pozurdu.

Ordubadlı Məhəmməd Hüseyn Rzayev xırda ticarətlə məşğul idi, 1919-cu il noyabrın 7-də Gürcüstan sərhəddinə keçərkən apardığı malların dəyərindən artıq rüsum vermişdi¹. Bu da böyük narazılıqlara səbəb olmuşdu. Belə faktlar həddindən artıqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, qaydaların pozulması halları Azərbaycan gömrük idarəsinə Gürcüstan gömrük idarəsinə iradını bildirməyə məcbur etmişdi.

¹ ARDA-i fond 897, siyahı 1, iş 64, vərəq 22

¹ ARDA-i fond 24, siyahı 1, iş 13, vərəq 82

Bütün bu kimi qanunsuzluqlar geniş ticarət əlaqələrinin pozulmasına səbəb olmurdu. Əlaqələr axarında idi.

1919-cu il dekabrın 29-da Azərbaycan gömrük idarəsi Gürcüstan gömrük idarəsi ilə yeni bir saziş bağladı. Bu sazişdə belə bir məqam vardı ki, iki respublika arasında ticarət əlaqələri zamanı rüsumların alınması qadağan edilir. Gürcüstan Respublikasının Azərbaycanla gömrük əlaqələrinin yaradılmasında iki gömrük məntəqəsi var idi: 3-cü dərəcəli Salahlı və Laqodexi gömrük məntəqələri ¹.

Beləliklə, iki dövlət arasında iqtisadi əlaqələrdəki, xüsusən tranzit yolla ticarətdə çətinliklər aradan götürülür.

Bütün bu kimi tədbirlər hər iki ölkənin iqtisadi mənafeyinə tam cavab verirdi.

Görülən tədbirlər bir çox hallarda müstəsna nəticəsinə verməklə yanaşı, gömrük məntəqələrində, xüsusən dəmiryol əlaqələrində çətinliklərdə özünü göstərirdi. Bir çox hallarda, qaçaqmalçıların olması da müşahidə olunurdu. Bu vəziyyət daha çox başqa yerlərdən gələn tacirlərdə, xüsusən Gürcüstan ərazisindən keçən tacirlərdə müşahidə olunurdu.

Belə olduqda, tərəflər tədbirlər görməyə məcbur olmuşdular.

1919-cu il iyul ayının 25-dən dəmir yolu ilə gedən tacirlərin apardıqları mallar ciddi yoxlanılmağa başlandı. Beləliklə, müəyyən edilən normadan artıq mallar aşkar edildikdə, gömrük rüsumunun miqdarı da artırıldı. Bu da gömrük məntəqələrində intizamın möhkəmlənməsinə imkan yaradırdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dəmir yolundan ticarət əsasən Bakı-Xaçmaz istiqamətində Gürcüstan və Rusiyaya hərəkət edirdi. Xaçmazda xüsusi gömrük məntəqəsi mövcud idi. Yaranan çətinliklər üzündən həmin məntəqənin işi bir daha gücləndirildi. Həmin istiqamətdə hərəkət edən mallardan gömrük rüsumlarının toplanılması barədə ayrıca

sərəncam verildi. Həmin sərəncam Azərbaycanın Ticarət, Sənaye və Ərzaq Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış, Nazirlər Soveti tərəfindən təsdiq edilmişdi. Sərəncamda qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasından kənara, başqa dövlətlərə aşağıdakı ərzaq mallarının aparılması qadağan edilir. Bu barədə gömrük məntəqələrində də sərəncamın icrası barədə göstəriş verilmişdi. Beləliklə də, gömrükdə ciddi nəzarət güclənməyə başladı. Həmin sərəncamlar əsasında gömrük məntəqələri öz işini davam etdirmişdi. Bununla da, başqa yerlərə gizlin yolla aparılan malların qarşısı alınmış, həmin mallar müsadirə edilmişdi. Belə bir faktı gətirmək yerinə düşər, 1919-cu il aprel ayının 5-də Gəncədən Tiflisə qeydiyyatdan keçməyən, gizlin yolla aparılan 2 pud yağ, 2 pud pendir, Poylu körpüsündə isə qadağan olunan çoxlu çəkiddə arpa, Ağstafa gömrüyündə 10 min ton buğda müsadirə olunmuşdu. Həmin mallar dövlətin tərəfinə keçirilmişdi.

Daha bir fakt, 1919-cu il sentyabrın 8-də Ağstafa gömrük məntəqəsindən 5524 metr parça aparılarkən, müsadirə olunmuşdur.

Həmin sənəd gömrük işçilərinin daha geniş fəaliyyətinə imkanlar yaradırdı. Sərəncamı Ticarət, sənaye və ərzaq naziri A.Eminov imzalamışdı.

Beləliklə də, Azərbaycan Respublikasında gömrük məntəqələrinə diqqət daha da gücləndirildi. Gömrükdə sistem yarandı. Qeyd olunan sərəncamın Azərbaycan Respublikasının gömrük məntəqələrində rüsumların toplanılmasına və iqtisadiyyatın yüksəldilməsinə xidmət böyük idi.

Arxiv sənədlərində İran və digər ölkələrə göndərilən bağlamalar (pasılka) da gömrükdən keçirilirdi. Belə əlaqələr bir çox ölkələrlə, əsasən İranla daha çox olurdu. 1919-cu il sentyabrın 3-də Azərbaycan Demokratik Respublikasının gömrük idarələrinə, məntəqələrinə, keçid zastavalarına

¹ Yene orada, iş 39, vərəq 97

göstəriş verilmişdi ki, İrana və İrandan Azərbaycana göndərilən poçt bağlamaları yoxlanılmasın və onlardan rüsum alınmasın.

Elə hallar da baş verirdi ki, gömrük məntəqələrindən keçən, qeydiyyatı alınan bağlamaların sahibləri pasılkaları vaxtında almır, həmin pasılkalar anbarlarda saxlanılırdı. Nəticədə isə pasılkalarda olan ərzaq malları xarab olurdu. Belə olduqda gömrük idarəsinin razılığı ilə məntəqələrdə gömrük işçilərindən kosmissiya yaradılır, anbarlardan həmin pasılkalar çıxarılır, akt bağlanılaraq yandırılırdı¹.

Bütün bu kimi tədbirlər heç bir ziddiyyət əmələ gəlməsinə imkan yaratmırdı. Əksinə, gömrükdə əlaqələrin daha da artmasına imkan yaradırdı. Bir sözlə, gömrük məntəqələri iqtisadiyyata xidmət edirdi. Buradan əldə edilən rüsumlar gənc dövlətin iqtisadi qüdrətinə, onun siyasi nüfuzunun artırılmasına imkan verirdi. Bu bir faktdır ki, iqtisadi qüdrəti möhkəm olmayan dövlətdə siyasi uğurlardan söhbət gedə bilməz.

Bütün tədbirlərə baxmayaraq, yenə də gömrükdə çətinliklər yaranırdı. Bu çətinlikləri yaradan əsasən qaçaqmalçılar idi. Qaçaqmalçılar gömrük normalarına əməl etmir, müxtəlif yollarla, hətta saxta sənədlərlə gömrükdən mallarını keçirməyə cəhdlər edirdilər.

Bu barədə faktlara müraciət edək. Daha xarakterik bir fakt diqqəti xüsusilə cəlb edir. Erməni taciri Qriqoryan İrana saxta sənədlə neft, benzin, maşın yağı, 400 kisə (meşok) buğda unu apararkən gömrük məntəqəsində saxlanılır. Sənədlərin saxta olması aydın olur. Sənəddə belə bir məqam qeyd olunur ki, guya Qriqoryan İranda ingilis qoşunlarının sifarişini icra edir. O, hətta izi itirmək xatirinə malları yükləməkdə ingilis əsgərlərindən belə istifadə etmişdir. Sənədlər yoxlanılarkən orada İngiltərənin dəniz birləşmələrinin komandanı polkovnik

Braunun imzası olması nəzərə çarpmışdı. Bu barədə Azərbaycan Hökuməti polkovnik Brauna məlumat vermiş, cavab alana kimi mallar Astara gömrük məntəqəsinə məxsus anbarlarda saxlanılır. Brauna erməni tacirləri təsir etmiş, o da malların ingilislərə məxsusluğu barədə məlumat vermişdi. Lakin sənədlərin həqiqətən saxtılığı müəyyən olunduqda, Braunun tələbi ödənilmir.

Bütün bunlar Azərbaycanda gömrük idarələrinin hökumətin sərəncamlarına riayət etməsini, onların gömrükdə sayıqlığının artmasını təsdiq edir.

Azərbaycan Baş Gömrük İdarəsi belə bir qayda da müəyyən etmişdi. Hər hansı tacir İrana və digər dövlətlərə aparmaq istədiyi (sərəncamda qadağan olunandan başqa) mallar barədə əvvəlcədən Bakı Baş Gömrük İdarəsinə ərizə ilə müraciət etməli idi. Tacirin müraciəti gömrük idarəsində nəzərdən keçirilir, sonra isə razılıq verilirdi. Razılığın müddəti isə 2 həftə müəyyən edilmişdi. Məsələn, 1919-cu il iyul ayının 23-də Bakıda fəaliyyət göstərən «Əliyev qardaşları cəmiyyəti», Bakı Baş Gömrük İdarəsinə müraciət edir. Ərizəsində Ənzəlidəki şəriki İbrahimovun adına 700 pud metal (qiyməti 14000 manat dəyərində) göndərməyi gömrük məntəqəsinlən xahiş edir. Ərazisinə gömrük idarəsində baxılmış, gömrük rüsumu ödəmək şərti ilə icazə verilmişdir¹.

Bundan başqa gömrük idarəsində tacirə vəsiqələr də verilirdi. Məsələn, 1919-cu il iyul ayının 8-də 2340 №-li vəsiqə İbrahim Gülyarova verilmişdi. 1919-cu il yanvarın 27-də Həmid Babayevin Bakıdan Aşqabada mal aparılmasına razılıq verilmişdi. 1919-cu il aprelin 19-da Seyid Bağır xana Bakıdan Tehrana bir somovar, bir bağlama xörək qaşığı, 1919-cu il yanvarın 15-də Kərbəlayi Əhməd Cəfər oğluna Bakıdan Krasnovodskiyə, martın 16-da Cabbar Rəhim oğlu

¹ ARDA-i fond 897, iş 30, vərəq 28

¹ Yenə orada, iş 219, vərəq 30

Mahmudova Bakıdan Aşqabada mallarını aparmaq üçün vəsiqələr verilmişdir ¹.

Bakı gömrük idarəsinin göstərişi ilə belə bir qayda da müəyyən olunmuşdu. Müxtəlif səbəblərlə qaçqın olan vətəndaşlardan gömrükdən keçərkən apardıqları mallar üçün rüsum alınmırdı. Bu cəhətdən qaçqınlar, əsasən Şimali Qafqaz və Rusiyanın bir sıra şəhərlərindən gələnler idi. Bu bərdə Nazirlər Sovetinin gömrük idarəsinə göstərişi də vardır. Həmin göstəriş 1919-cu il avqust ayının 20-də imzalanmışdı. Sərəncamda yazılır: «Qaçqın düşmüş insanlar vətənlərinə qayıdarkən, apardıqları əşya və ərzaqlardan gömrük rüsumu alınmasın»².

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan hökuməti imkanlarından istifadə edir, gömrükdə də sərbəstliyin yaranmasına qayğı ilə yanaşırdı. Bu sərbəstlik onların fəaliyyətinə müsbət təsir edirdi. Bununla yanaşı, gömrükdə işləyənlərə qayğı da ön planda dayanırdı. Belə ki, bütün iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, onların əmək haqları artırılır, məişətlərinə qayğı göstərilirdi. Bütün bunlar gömrükdə çalışanların işə münasibətində yeni stimulların yaranmasına gətirirdi. Ən maraqlı cəhət orasıdır ki, təqdid etdiyimiz dövrdə, yəni Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranmasından onun süqutuna kimi, sənədlərdə bir nəfər belə gömrük işçisinin qanunsuzluğa yol verməsi faktına rast gəlmək olmur.

Hökumət daim gömrükdə yeniliyə üstünlük verirdi. Bəzən də əhəmiyyət kəsb etməyən keçidləri zastavaları ləğv edir, həmin keçid və zastavalar yaxınlıqda olan məntəqələrlə birləşdirilirdi.

1919-cu il dekabrın 29-da Lənkəran qəzasındakı Astara və Lənkəran gömrük məntəqə, post və zastavalarında

dəyişiklik edildi. Beləliklə də, Qızıl-Ağac keçid məntəqəsi ləğv edilir. Biləsuvar gömrük məntəqəsi ləğv edilir. Biləsuvar gömrük məntəqəsi 3-cü dərəcəli zastavaya çevrildi¹.

Azərbaycan Gömrük İdarəsi böyük güzəştlər tədbirlərin həyata keçirdi. Belə tədbirlərdən birisi də dünyada diplomatik işdə işləyənlərin əşyaları və digər məhsulları gömrük məntəqələrindən keçirilərkən heç bir yoxlanış aparılmaması, onların bütün rüsumlardan azad olunması idi. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi təsadüfi deyildi. Onlar ölkənin diplomatik nümayəndələrinə olan güzəştlər son nəticədə Azərbaycanın müdafiə olunmasına imkanlar yaradırdı. Bu bərdə Q.B.Ağayevin sədrliyi ilə Parlamentdə xüsusi qərar qəbul edilmişdi ².

Azərbaycan Cümhuriyyəti 1919-cu il dekabrın 11-də gömrük məntəqələrinə belə bir sərəncam da təqdim etmişdi. Sərəncamda bir sıra malların xarici ölkələrə gömrükdən buraxılması, habelə onlardan malların keyfiyyət və miqdarına görə rüsumların alınması bərdə təlimat hazırlanmışdı. Təlimatda konkret malların və əşyaların adları göstərilir. Məsələn, baramanın hər pudundan 90 manat gömrük rüsumu, pambığın hər pudundan 300 manat, ipək parçanın hər pudundan 400 manat, pənglənmiş ipəkdən 500 manat, müxtəlif ipək materialların (aşağı keyfiyyətdə olanlardan) hər pudundan 65 manat, pambığın hər pudundan 20 manat, təmiz yunun hər pudundan 60 manat, tülkü və zərif dərilərdən 200 funt dəyərində rüsumlar müəyyən olunmuşdur ³.

Gürcüstanda yaranan çətinliklər, onun Azərbaycana müraciət etməsinə səbəb olmuşdur. Çətinlikləri nəzərə alan Azərbaycan dövləti, Gürcüstana 1919-cu il martın 11-dən pambıq, balıq, meyvə və s. aparılmasına razılıq vermişdi. Bu-

¹ Yəne orada, fond 24, siyahı 1, iş 189, vərəq 7

² Yəne orada, vərəq 9

³ ARDA-i fond 24, siyahı 1, iş 189, vərəq 7

¹ Yəne orada, iş 219, vərəq 30

² ARDA-i fond 24, siyahı 1, iş 18, vərəq 76

rada bir məqama da Azərbaycanın gömrük idarəsi fikir vermişdi ki, gömrükdə həmin mallardan rüsumlar alınmalıdır ¹.

Azərbaycan hökuməti həmin əlaqələrin qaydaya salınmasını Gürcüstandakı diplomatik nümayəndəliyin başçısı Cəfərova həvalə etmişdi. Beləliklə, yaranan çətinliklər Cəfərov tərəfindən yoxlanılır. Azərbaycan dövlətinə məlumat verilirdi. Belə hərəkətlər xalqımızın humanist təbiətindən yaranırdı. Görər Gürcüstan tərəfi həmin humanist qayğıdan nəticə çıxarırdımı? Əsla yox! Gürcüstanda yenə də özbaşınalıq davam edirdi. Hətta Azərbaycandan diplomatik nümayəndənin adına göndərilən ərzaq və digər mallar Poylu gömrüyündən keçən kimi saxlanılırdı və yoxlamalar aparılırdı. Bu da ciddi narahatçılığa səbəb olurdu. Daxili İşlər Nazirinin müavini Vəkilov 1919-cu il dekabrın 14-də birbaşa Gürcüstan gömrük idarəsinə etirazını bildirmiş, özbaşınalığa son qoyulmasını tələb etmişdir.

Belə bir faktı da yada salmaq yerinə düşər. Gürcüstan tərəfi bir çox hallarda, Tiflisdə lövbər salan İngiltərə hərbi qüvvələrinin ehtiyacını bəhanə edərək, qanunsuzluqlara yol verirdilər. Bu da Azərbaycan hökumətini ciddi narahat edirdi. Bu barədə Nazirlər Sovetinin sədri N.Yusubbəyov Azərbaycan dövləti adından Gürcüstan dövlət rəhbərlərinə etiraz məktubu göndərmişdi. Məktubda oxuyuruq: «İngilis hərbi qüvvələrinin başçıları ilə Azərbaycanın (aksiz mallar üzərinə qoyulan vergi) neft məhsullarının gömrükdən keçirərkən rüsumlar barədə saziş vardır. Müdaxiləyə ehtiyac yoxdur. Azərbaycandan 36 milyon 701 manat dəyərində neftin hər pudundan aksiz və gömrük rüsumlarına 6859 manatın ödənilməsinə razılıq mövcuddur».

Göründüyü kimi, Azərbaycan hökuməti bütün bəhanələri rədd edərək yeri gəldikdə ingilis hərbi komandanlığının özbaşınalığının qarşısını ala bilirdi. Azərbaycan dövləti

gömrükdən gələn hər bir manatını qiymətləndirirdi. Onun iqtisadiyyatın yüksəlməsindəki rolunu yaxşı dərk edirdi. Məhz bu kimi səbəblərə görə rüsumların toplanılmasına biganə ola bilmirdi. Azərbaycan Demokratik Respublikası bu sahədə bütün imkanlarından səmərəli istifadə edirdi.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda işlərin axarına düşməsinə onun siyasi və iqtisadi sahəsindəki nailiyyətlərinə, ölkənin daxilindəki radikal qüvvələr, xüsusən çar Rusiyasının varisliyini saxlamağa cəhd edən Moskva-bolşevik hökuməti mane olurdu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xəzərdə fəaliyyət göstərən ingilis hərbi qüvvələri ilə müqaviləsi də mövcud idi. Həmin müqaviləyə görə, 1910-cu ildə qəbul olunan Cümhuriyyət vaxtında da qüvvəsini saxlayan razılışmaya əsasən, Avropadan Qafqaz yolu (Azərbaycan) ilə İranla əlaqə zamanı gömrük rüsumlarının ləğvi qüvvədə idi. Həmin saziş sonralar da qüvvədə qalmışdı.

İşə tam aydınlıq gətirmək üçün Böyük Britaniyanın hərbi nəqliyyatından aparılan mallar haqqında 11 mart 1919-cu ildə tərtib olunmuş siyahıya nəzər yetirmək lazımdır¹.

malların adı		Gömrük
	Azərbaycana	Azərbaycandan
hazırlanmış dəri	gömrüksüz	hər pudundan 40 manat
hazırlanmamış dəri	gömrüksüz	hər pudundan 10 manat
Ayaqqabı	gömrüksüz	hər pudundan 120 manat
Batinka	gömrüksüz	hər pudundan 200 manat
İpəkdən hazır. corab	bir funt, 11 m.21 q.yarı ipəkdən 4 m. 40 q.	Gömrük rüsumu ödənilməlidir.

Qalantəriya malları	Bir funt. 45 q və ya 3 manat	rüsum alınmır.
---------------------	------------------------------	----------------

¹ Yene orada fond 24, siyahı 1, iş 189, vərəq 10

¹ ARDA-i fond 897, siyahı 1, iş 41, vərəq 158

Dərmanlar	Funt. 66 q	« _____ »
Dəftərxana ləvazimatı	F.66 q.	gömrük alınmır
Kauçuk rezin	Gömrüksüz	pudu 100 manat
Pambiq parça	« _____ »	pudu 24 manatdan 60 m-dək
Şüşə qablar və pəncərə şüşəsi.	« _____ »	pudundan 90 qəpikdən 16m. 50 qəpik.
Emalırovanı qablar	Pudu 5m. 50	gömrük alınmır
Toxucu maşını	gömrüksüz	Pudu 2m.55 qəpik
Telefon	pudun 12 m.	gömrük alınmır.
Telefon ləvazimatları	pudu 12	« _____ »
Mürəkkəb (çernil)	pudu 5 manat	« _____ »
Çıraq (lampa) şüşədən	gömrüksüz	pudu 16m. 50 Q. 25m. 30 qəpik
Dəmir lampa (çıraq)	25m. 30q.	Gömrük alınmır.
Fitil (piltə)	pudu 5m. 40q.	« _____ »
Ayaqqabı üçün maz	pudu 5 manat	« _____ »
Metal üçün maz	pudu 5 manat	« _____ »
İynələr	gömrüksüz	pudu 8m.20q.
İnşaat mat. mismar	pudundan 2m.5q və 4 manat	pdundan 5 m.
Ayaqqabı mismarı	pud. 1m,15q. və 4 manat	pudu 5 manat
Ayaqqabı üçün üzlük	pudu 4m.50q.	« _____ »
Bıçlaq gümüşdən	funt.9m.	gömrük alınır ¹ .

Azərbaycan Demokratik Respublikası bütün çətinliklərə özünün humanist mövqeyi ilə cavab verirdi. Məqsəd ölkəni iqtisadi cəhətdən tələblərə cavab verə biləcək səviyyəyə çatdırmaq idi. Ticarətin normal hərəkətində vergilərin aksizlərin roluna əhəmiyyət verilirdi. İşin daha normal olması üçün neftdən başqa digər ərzaqlardan da aksizlərin olmasına imkan yaratdı. Xalq Cümhuriyyəti aksizlərin iqtisadiyyatın normal işində rolunu qiymətləndirirdi. Bu məqsədlə gömrük məcəlləsində, xüsusən 1915-ci il iyun ayının 14-də qəbul olunmuş qanunlarda dəyişikliklər yaratmış, Nazirlər Sovetinin xüsusi Sərəncamı olmuşdu. Belə bir faktı gətirmək yerinə

¹ ARDA-i fond 24, siyahı 1, iş 515, vərəq 10-11

düşər. Təkcə üzümlə bağlı ondan hazırlanan şərəblərdən yeni qaydalar müəyyən olundu. Burada şərəblərin aksiz yolu ilə satılmasını təsdiq edən faktlara müraciət edək. Arxivdə mühafizə olunan sənədlərin birində yazılır: 1. Adi şərab-spiriti az olanda-yerli şərabın hər vedrəsindən 32 manat vergi, müstəsna hallarda gömrük qaydalarının 11 və 15 maddəsinə dəyişiklik edilməklə yeni qaydaya görə hər vedrəsindən 2 manat, Qafqazsayağı (Qafqazski) şərabın hər vedrəsindən 48 manat, başqa ölkələr üçün hazırlanan şərabın hər vedrəsindən 64 manat vergi alınır. Bundan başqa Azərbaycanda köpüklənən şərabın (yerli şərabın) hər vedrəsindən 96 manat, Qafqazsayağı şərabın (Qafqazski) hər vedrəsindən 128 manat rüsum toplanırdı. Belə bir qayda da müəyyən olunmuşdu ki, şərabın satılması üçün dövlətin təsdiq etdiyi vəsiqə olmalıdır. Əgər şərab xarab olarsa, ekspertizadan keçməlidir. Aksizlə müəyyən olunmuş şərəblər gömrük rüsumundan azad idi¹.

Moskva bütün istiqamətlərdə Azərbaycanda normal həyatın yaranmasına mane olmaq üçün hər cür imkanları işə salmışdı. Rusiya Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi fəaliyyəti ilə heç bir vaxt razı deyildi. O, burada qarmaqarışlıqlar salır, hətta Azərbaycan dövləti ilə diplomatik münasibət yaratmağa razı olmamışdı. Bu da səbəbsiz deyildi. Azərbaycan hökuməti dəfələrlə diplomatik əlaqələrin yaradılmasını müxtəlif səbəblər və bəhanələrlə uzadırdı.

Rusiyanın, onun bolşevik hökumətinin məqsədi bəlli idi. Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi mövcudluğu, onun strateji mövqeyini, sərvətlərimizə sahib olmaq imkanlarını puç edirdi. Rusiya bütün imkanlardan istifadə edir, Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoymaq üçün düşünürdü. Məhz bu səbəblərə görə Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi tanımamış, onunla diplomatik əlaqələri yaratmışdı.

¹ ARDA- fond 897, siyahı 1, iş 94, vərəq 2

Bolşeviklərin məkrli hərəkətlərindən Azərbaycan Demokratik hökumətinin xəbəri var idi. O, Cümhuriyyət müstəqqiliyini qoruyub saxlamaq, möhkəmləndirmək üçün tədbirlər görürdü. Bu tədbirlərin sırasında ən mühüm iqtisadiyyat idi. İqtisadi cəhətdən qüdrətli olan dövlət məğlub olmur «ideyasını» hökumət yaxşı dərk edirdi. Lakin Azərbaycan dövləti gözlənilən iqtisadi potensiala malik deyildi. Həmin potensial necə nail ola biləcəkdi? Tarixin bütün dövrlərində imperiyaların təzyiqini görən, sərvətləri sovrulub aparılan dövlət az bir vaxt ərzində həmin boşluğu doldurmaq iqtidarında deyildi. Bütün bu kimi çətinliklər Azərbaycanı qorxutmurdu. Ölkə iqtisadiyyatın bütün komponentlərindən, eləcə də gömrükdən ciddi surətdə faydalanırdı.

Gömrük məntəqələrində, keçid və zastavalarda ticarətlə bağlı bütün imkanlardan istifadə olunmasına ciddi fikir verilirdi.

Belə ki, gömrük məntəqələrinə belə bir göstəriş də verilmişdi ki, mübadiləyə imkan yaransın. Bu və ya digər dövlətlərdən gələn iş adamları neft və ərzaq mallarını mübadilə yolu ilə alıb apararkən, heç bir rüsum tələb olunmurdu. Rüsumların alınmasına qadağanlar qoyulmuşdu¹.

Arxivdə mühafizə olunan sənədlərdə xarakterik məqam da diqqət mərkəzində dayanır. Bu hər şeydən əvvəl, iqtisadi əlaqələrin pozulmaması xatirinə qonşu dövlətlərə insanların ərzaq malları aparması zamanı rüsumların alınması barədə göstərişlər idi. Bu da Azərbaycan dövlətinin, onun hökumətinin humanist təbiətindən yaranırdı.

Bu sərəncamdan daha çox faydalanan Gürcüstan idi. Gürcüstan 1919-cu il dekabrın 14-də Azərbaycandan Tiflisə aparılan 10 min pudlarla undan heç bir gömrük rüsumu ödəməmişdir².

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük məntəqələrindən xarici ölkələrə və Azərbaycana ərzaq və digər məmulatlarla yanaşı, tacirlər qızıl, gümüş və digər zinət şeyəri aparırdı. Bu mallar üçün 1914-cü ildə gömrük qaydalarının 391 və 387 maddələri ilə gömrük rüsumları müəyyən olunmuşdu.

Məsələn, bir qram hesabı ilə qızıldan 60 qəpik, gümüşdən isə 3 qəpik gömrük rüsumu alınır. Belə axınlar Azərbaycana və Azərbaycandan başqa ölkələrə sürətli idi. Daha aydınlıq gətirmək üçün bəzi faktları yada salaq. Azərbaycana xaricdən və Azərbaycandan xaricə qızıl və gümüş məmulatlarının miqdarı 1919-cu ilin yanvarında qızıl-8071 ədəd, çəkisi 2pud 23 funt; gümüş 113 ədəd çəkisi 2 pud olmuşdur. Onlardan gömrük rüsumu 12636 manat 75 qəpik olmuşdur. Aylar üzrə belə olmuşdur. 1919-cu ilin yanvarında 2791 manat 20 qəpik dəyərində qızıl, 190 manat 20 qəpik dəyərində gümüş; fevral ayında 2674 manat 80 qəpik dəyərində qızıl, 4 manat 38 qəpik dəyərində gümüş, mart ayında 3904 manat 20 qəpik dəyərində qızıl, 5 manat 94 qəpik dəyərində gümüş; aprelə 2232 manat dəyərində qızıl, 2 manat 94 qəpik dəyərində gümüş, may ayında 1000 manat dəyərində qızıl, gümüş qeyd olunmamışdır¹.

Gömrük rüsumlarının 1919-cu ildə toplanılması barədə «Azərbaycan Demokratik Respublikası» (Bakı, 1992) kitabının 181-ci səhifəsində yazılır ki, həmin ildə gömrük haqqı 100.000000 manat habelə azad ticarətdən, yük maşınlarından, sərnişinlərdən 15.000000 manat rüsum toplanılmışdır². Bu rəqəmlər bir qədər dəqiq olmasa da, faktın özü böyük əhəmiyyət kəsb edir.

1920-ci ilin başlanğıcında vəziyyət dəyişildi. Moskvadan Azərbaycana təzyiqlər ara vermirdi. Azərbaycan hökuməti bütün təzyiqlərə baxmayaraq fəaliyyətini dayandırmamışdı.

¹ ARDA-i fond 897, siyahı 1, iş 62, vərəq 29

² Yene orada fond 2, siyahı 1, iş 278, vərəq 17

¹ ARDA-i vərəq 12

² Yene orada fond 897, siyahı 1, iş 77, vərəq 77

Moskva hər sahədə olduğu kimi, gömrük məntəqələrində də təxribatlar yaradır, işin normal fəaliyyətinə mane olur, qaçaqmalçıları himayə edirdi. və s. Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan, İran və Gürcüstanla gömrüklə bağlı bir sıra müqavilələr bağlamışdı.

Belə ki, 1920-ci fevral ayının 5-də Gürcüstanla dəmir yolu ilə sərbəst ticarət əlaqələri barədə 20 maddədən ibarət müqavilə imzalandı. Həmin müqaviləyə Azərbaycanın ticarət, ərzaq naziri Məhəmməd Həsən Hacinski, yollar naziri Xudadat bəy Məlikaslanov, Gürcüstan tərəfindən isə Gürcüstanın Azərbaycandakı diplomatik nümayəndəliyin başçısı Qriqori Konstantinoviç Ališiba imza atmışdı.

Həmin müqavilənin 6-cı maddəsində oxuyuruq: «Gürcüstan Respublikasında yaranan iqtisadi çətinlikləri nəzərə alıb, ona çörək və çörək məmulatları, dəri, qənd və 1 milyon pud neft verilsin, onlar gömrük rüsumlarından azad edilsinlər»¹. Beləliklə də, yaranmış imkanlardan Gürcüstan tərəfi istifadə etmiş və onun ildə 16 milyon pud neft, 4,5 milyon pud mazut, 1,5 milyon pud ağ neft almağa imkanı yaranırdı². Bütün bunlar sərbəst ticarət yolu ilə həyata keçirilirdi.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Cümhuriyyəti qonşusu-ticarət əlaqələrində həmişə mühüm rol oynayan İranla da gömrük-ticarət sazişi bağlamışdı. Həmin müqavilə 1920-ci il martın 20-də imzalanmışdı.

Bu müqavilə əvvəlki müqavilə və sazişlərdən fərqlənirdi. Müqaviləni Azərbaycan dövləti adından xarici işlər naziri Fətəli xan Xoyski (Xoylu), yollar naziri Xudadat bəy Məlikaslanov, İran tərəfindən isə İranın Qafqazdakı səlahiyyətli nümayəndəsinin başçısı Ağa Seyid Ziyaəddin Təbata-bayi imzalamışdır.

Müqavilə 17 maddədən ibarətdir. Bu müqavilədə gömrüklə bağlı yaranan çətinliklər təhlil olunmaqla, həmin çətinliklərin aradan qaldırılması yolları öz əksini tam aydınlığı ilə tapmışdı. Habelə gələcəkdə də gömrükdə əlaqələrin artırılması göstərilir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İranla tarixi ticarət əlaqələrinə həmişə sadıqlığını nümayiş etdirirdi. Təkcə 1919-cu ilin sonu 1920-ci ilin ilk illərində Bakıdan Ənzəliyə külli miqdarda mallar daxil oldu. Bu mallar əsasən gömrük məntəqələrindən, xüsusən Astara gömrük məntəqəsindən keçirdi¹. Məsələn, həmin ildə Bakıdan Ənzəliyə 55 ədəd hazırlanmış dəri, pudla qiyməti 18 manat 15 qəpik, təmizlənmiş dəri 54 ədəd, pudla qiyməti 40 manat 70 qəpik, təmiz ipək 195 arşın, qiyməti (hər arşını) 12 manat 40 qəpik, şüşə qab-qacaq 70 ədəd, qiyməti 5 manatdan 9 manata kimi hər birisi üçün), dəftərxana ləvazimatı 212 ədəd, qiyməti 66 qəpik, bir funtla, pambıq parça məmulatları 177 arşın, hər arşının qiyməti 60 qəpik, emolirovanı qablar 154 ədəd, hər birinin qiyməti 5 manatdan 9 manata kimi və digər məişət malları gömrükdən Ənzəliyə aparılmışdır¹.

Bütün bunlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xəzinəsinə böyük miqdarda rüsumların daxil olması demək idi. Bundan başqa gömrük məntəqələrində digər malların aparılması da diqqəti cəlb edirdi.

Azərbaycan dövlətinin belə söyləri xarici qüvvələri, xüsusən Moskva bolşevik hökumətini narahat edirdi. Heç bir ultimatum göndərmədən Azərbaycana Rusiyanın hücumu başlandı. Bu tarixdə variantı olmayan ən böyük ədalətsizlik idi. Rusiya üçün belə ədalətsizliklər adi hal kimi görünürdü. Onlar Sovetlər dövründə də imperiya arzularından kənar da yaşaya bilmirdilər. Məhz bu məkrli arzular Azərbaycanın üstünü qara buludlar almasına gətirib çıxartdı.

¹ ARDA-i vərəq 12

² Fond 897, siyahı 1, iş 77, vərəq 77

¹ ARDA-i fond 24, siyahı 1, iş 515, 1919, vərəq 13

1920-ci il aprel ayının 27-dən 28-nə keçən gündə Qızıl Ordu adlanan XI qoşun hissəsi Azərbaycana, onun döyünən ürəyi, vuran nəbzi Bakıya daxil olmaqla, Azərbaycan Demokratik Respublikasını qan tökmədən təslim olmağa məcbur etdi. Beləliklə, tarix boyu arzusunda olduğu müstəqillikdən xalqımız məhrum oldu. Yenidən Sovetlərin qanlı pəncəsi altında əzaba düşər oldu. Beləliklə də, Azərbaycan yenidən əsarətin pəncəsinə düşdü. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qısa vaxt ərzində əldə etdiyi böyük qələbələrə son qoyuldu. Qələbələrimizə xitam verildi. Tariximizdə qara səhifələr başladı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Respublikasında çalışan görkəmli simalara divan tutuldu. Represiyalar başladı. Sərvətlərimiz yenidən talandı. SSRİ sanki çarların davamçısı oldu. Siyasi, iqtisadi, mədəni həyatımız, mərkəzdən idarə olunmağa başladı. Sərhədlərimiz Moskvadan asılı qaldı. Ticarət əlaqələrində mühüm rol oynayan gömrük də mərkəzin ixtiyarına keçdi. Beləliklə də, bu əzablar 70 ildən artıq davam etdi. SSRİ tarixin səhnəsindən silinəndən sonra Azərbaycan müstəqil dövlət oldu. Xalqımız sərbəst nəfəs almağa başladı.

SƏNƏDLƏR

Azərbaycan Respublikası (Qafqaz) və İran İmperator Hökuməti arasında bağlanmış ticarət-gömrük konvensiyası.

Bir tərəfdən Azərbaycan Respublikası (Qafqaz), digər tərəfdən İran İmperator Hökuməti, ikitərəfli ticarətə mane olan səbəbləri aradan qaldırmaq üçün həmin konvensiyanı bağladılar. Onların səlahiyyətlərini həyata keçirəcəklər:

Azərbaycan Respublikası (Qafqaz) Hökuməti:

Əlahəzrət xarici işlər naziri Fətəli xan Xoyski

Əlahəzrət ədliyyə naziri Xəlil bəy Xasməmmədov

Əlahəzrət yollar naziri Xudadat bəy Məlikaslanov

İran İmperator Hökuməti:

İran İmperator Hökumətinin Qafqazdakı Fövqəladə elçisi Əlahəzrət Ağa Seyid Ziyaəddin Tabatabai qarşılıqlı səlahiyyətləri daxilində qanunla və lazimi formada aşağıdakı qərarı qəbul etmişlər:

Maddə 1

Digər tərəfin ərazisində olan və ya müvəqqəti yaşayan hər iki tərəfin təbəələri, ticarət, sənaye və gəmiçilik sahəsində həmin ölkənin təbəələrinə şamil edilən hüquq, imtiyaz və güzəştlərdən istifadə edir.

Təbii ki, həmin qərar bundan əvvəl ticarət, sənaye və polis haqqında hər iki tərəfdə qüvvədə olan, yaxud bundan sonra qüvvəyə minəcək və xariclərə tətbiq ediləcək müvafiq qanun, fərman və nizamnamələri dəyişdirmir.

Maddə 2

Digər tərəfin təbəəsindən tutulan birbaşa və dolayısı vergilər həmin ölkənin öz təbəələri üçün müəyyən edilmiş vergidən yüksək ola bilməz.

Maddə 3

Razılığa gəlmiş hər iki tərəfin vətəndaşları, qanunla digər xarici ölkə vətəndaşlarına verilən hüquqlara müvafiq olaraq, bir-birinin ərazisində hər cür daşınar və daşınmaz əmlaka sahib ola bilərlər. Onlar, xarici vətəndaşlar üçün müəyyən edilmiş şərtlərlə, göstərilən hallarda heç bir vergi ödəmədən, təqsirli sayılmadan, tərəflərin öz vətəndaşları kimi, bu əmlakı sata, dəyişə, bağışlaya bilər, burada nigaha girib əmlakını vəsiyyət edə bilər, eyni yolla əmlak varisi ola bilər.

Onlar, həmçinin, digər tərəfin qanunlarına müvafiq surətdə, digər xaricilər və ölkənin öz vətəndaşları üçün müəyyən olunmuş vergi şərtləri ilə əmlak satışından əldə etdikləri qazancı öz ölkələrinə apara bilərlər.

Onlar, ölkə qanunlarına müvafiq surətdə, məhkəmə qərarlarına tabe olaraq, həm iddiaçı, həm də cavabdeh qismində çıxış etmək hüququna malikdirlər, bu zaman həmin ölkənin öz vətəndaşları üçün müəyyən edilmiş qaydada, vəkil, vasitəçi və digər xidmətlərdən istifadə edə bilərlər.

Maddə 4

Razılığa gəlmiş tərəflərin vətəndaşları digər tərəfin ərazisində, hamilik istisna olmaqla, hər hansı məhkəmə, inzibati, yaxud bələdiyyə funksiyası daşımaqdan, orduda, donanmada, əsgəri ehtiyatda, yaxud milisdə şəxsi məsuliyyətdən azad olunurlar.

Maddə 5

Digər tərəfin ərazisində yerləşən və həmin ölkənin mövcud qanunlarına müvafiq olaraq fəaliyyət göstərən qarşı tərəfin səhmdar cəmiyyətləri (anonim) və digər ticarət, sənaye,

yaxud maliyyə assosiasiyaları həmin ölkədə qanuni sayılır, onlar məhkəmə qərarlarına müvafiq olaraq, iddiaçı və cavabdeh qismində çıxış edə bilərlər.

Təbii ki, bu qərar, həmin cəmiyyətin digər tərəfin ərazisində ticarət, yaxud sənaye fəaliyyətinə icazə verilməsinə aid deyil, belə icazənin verilməsi həmin ölkədə bu sahədə mövcud olan yaxud sonra veriləcək müəyyən göstərişlərdən asılıdır.

Maddə 6

Razılığa gəlmiş tərəflərin hər biri öhdəsinə götürür ki, yüksək əhəmiyyət daşımadığı güman edilən hallardan başqa, ölkələr arasında ticarətə mane ola biləcək qadağalar qoymasın.

Maddə 7

Tərəflər sərbəst tranzitə icazə verməyi öhdələrinə götürür. Lakin Azərbaycan (Qafqaz) dəmir yolunda qiymətlərin hazırda aşağı olduğunu və bu səbəbdən ölkənin dəmir yolu idarəsinə müəyyən qədər zərər dəydiyini nəzərə alaraq, tərəflər öhdəyə alırlar ki, həmin Konvensiyaya qəbul edilmiş Əlavələrdə Azərbaycandan keçən mallar üçün xüsusi qiymətlər müəyyən edilsin, bununla da sərbəst tranzitə daha geniş imkan yaransın.

Maddə 8

İstehlak üçün yaxud saxlanmaq və ya daha uzaq tranzit üçün İrandan Azərbaycana (Qafqaza) və Azərbaycandan İrana daşınacaq sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarına, bütün digər ölkələrin vətəndaşlarına qarşı tətbiq edilən qaydada yüksək olmayan vergi qoyulur.

Maddə 9

Tərəflərin ərazisində tranzit üçün açıq olan ticarət yolları ilə daşınan bütün mallar, birbaşa daşınmasından, yaxud tranzit zamanı boşaldılıb yenidən yüklənməsindən asılı olmayaraq hər cür vergidən azaddır.

Maddə 10

Azərbaycan (Qafqaz) tərəfi öhdəsinə götürür ki, heç bir səbəblə ərazisindən keçən tranzit yüklərini ləngitməyəcək, mümkün olduqca daşınmanı sürətləndirəcək, yaxud yerli yüklərin daşınması qaydasında təşkil edəcək.

Maddə 11

Tərəflər həmin Konvensiyanın gömrük məsələlərinə dair qərarlarını əsas kimi götürəcək, yeni qiymətlər haqda İran İmperiyası ilə Rusiya arasında 13 dekabr 1902-ci ildə ratifikasiya edilmiş 27 oktyabr 1901-ci il Bəyannaməsinin tətbiq edilməsinə ümid bəsləyir və bu barədə edilmiş dəyişiklikləri qəbul edirlər.

Maddə 12

Tərəflər, gömrük vergisinin, habelə vergi fırıldaqlarına görə cərimələrin tutulmasına dair hər iki ölkənin gömrük idarələrinin qəbul edəcəyi qaydaların tətbiq edilməsini məğlub hesab edirlər.

Maddə 13

Tərəflər onların ərazisinə gəlmiş, yaxud digər tərəf üçün göndərilmiş malları heç bir səbəbdən yüksək vergi, yaxud qanunla qüvvədə olan gömrük qaydaları ilə çətinə salmamağı öhdəsinə götürür.

Maddə 14

Tərəflərdən biri öz gömrük qaydalarını dəyişərək, digər tərəf tətbiq olunan yeni gömrük qiymətlərini qəbul edəcəkdir.

Maddə 15

Tərəflər öhdələrinə alırlar ki, sərhədlərində qaçaqmalçılığın qarşısını almaqda bir-birinə kömək etsinlər.

Bu məqsədlə onlar razılığa gəlirlər ki, bir ölkənin ərazisindən digərinə keçid məntəqəsində gömrük sənədləri yazılsın. Bu cür sənədlərin forması və şərtləri hər iki ölkənin gömrük idarələri arasında birbaşa sazişin mövzusu olacaqdır. Bu idarələr hər ay aparılmış və gətirilmiş qaçaq malları haqqında bir-birinə məlumat verir, tərəflərin hər hansı birini müəyyən gəlirdən məhrum etməyə yönəlmiş hər cür fırıldaq və yalan hallarını azaltmaq məqsədilə görülməli zəruri tədbirlər barədə qarşı tərəfi xəbərdar edir.

Maddə 16

Həmin Konvensiya bir il müddətində qüvvədədir. Konvensiyanın vaxtının qurtarmasına üç ay qalmış tərəflərdən heç biri onun qüvvədən düşdüyünü bəyan etmərsə, Konvensiyanın vaxtı daha bir il uzanır və tərəflərdən biri onu ləğv etməyincə qüvvədə qalır.

Maddə 17

Həmin Konvensiya imzalandığı gündən on beş gün sonra qüvvəyə minir.

Konvensiya, imzalandığı gündən sonra bir ay ərzində ratifikasiya olunur. Ratifikasiya Bakıda olacaqdır. Konvensiyanı, onu imzalanmağa vəkil edilmiş şəxslər imzaları ilə təsdiq edir və möhür vururlar.

Konvensiya 20 mart 1920-ci ildə (28 Cəmədiyəs-sani, 1308-ci il) Bakıda fransız dilində iki nüsxədə tərtib olunmuşdur.

İmzaladılar:

Azərbaycan:

Fətəli xan Xoyski

Xəlil bəy Xasməmmədov

Xudadat bəy Məlikaslanov

İran:

Ziyəddin Tabatabai

Əsli ilə düzdür.

İcraçı

Qiyasbəyov.

Gürcüstan hökuməti yanında Azərbaycan Respublikası Diplomatik Nümayəndəliyi

Azərbaycan və Gürcüstan Respublikaları Xarici İşlər Nazirlikləri, Zaqatala qubernatorluğu və Balakən gömrük məntəqəsi arasında gömrük yoxlaması və yük daşınmasına dair yazışmalar

7 yanvar 1919-31 dekabr 1919

Məxfi

Bakı, 26 dekabr 1918-ci il. Bir tərəfdən Ticarət və Sənaye naziri Behbud bəy Cavanşirin şəxsində Azərbaycan Respublikası Hökuməti, digər tərəfdən Azərbaycan hökuməti yanında Gürcüstan Respublikasının diplomatik nümayəndəsi N.D.Karsivadzenin şəxsində Gürcüstan Respublikası hökuməti aşağıdakılar barədə müqavilə bağladılar:

1. Azərbaycan dəmir yolu ilə Gürcüstandan və Gürcüstan dəmir yolu ilə Azərbaycandan keçərək daşınan yüklər üçün sərbəst tranzit, yəni rüsumsuz tranzit müəyyən olunur.

2. Azərbaycan hökuməti Gürcüstan əhalisinin və Gürcüstan dəmir yolunun ehtiyacları üçün neft və mazut, habelə Gürcüstan dəmir yolu üçün kerosin və sürtgü yağları daşınmasına icazə verir. Aparılacaq neft, mazut, kerosin və sürtgü yağının həcmi hər iki tərəfdən bərabər sayda üzvləri olan Komissiya tərəfindən müəyyən olunur. Bundan başqa, Azərbaycan hökuməti, Gürcüstan əhalisinin ehtiyacları üçün 1 milyon puddan artıq olmamaq şərtilə kerosin aparılmasına icazə verir. Həmin müqavilə əsasında aparılacaq neft və neft məhsullarının ümumi həcmi müqavilə müddətində 20 milyon puddan çox olmamalıdır.

3. 2-ci maddədə aparılmasına icazə verilmiş neft və neft məhsullarının həcmnin Komissiya tərəfindən Gürcüstan dəmir yolunun ehtiyacları üçün ayrılan hissəsi, 10 milyon puddan artıq olmamaqla, rüsum və aksiz vergilərindən azad olunur. Əhalinin ehtiyacları üçün aparılan neft və mazutun qalan hissəsi isə daşınma vergisindən azad olunur, lakin Azərbaycanın daxili istehlakı üçün nəzərdə tutulan neft və neft məhsulları üçün müəyyən olunan digər vergi və ödəmələr tutulur. Əhalinin ehtiyacları üçün aparılan kerosin üçünə həm daşınma vergisi, həm də müəyyən edilmiş və ya müəyyən ediləcək aksiz vergiləri tutulur.

4. 2-ci maddədə göstərilmiş həcmdə neft və neft məhsulları, təxminən, eyni partiyalarla daşınır, bundan əlavə,

Gürcüstan hökumətinin, Gürcüstandan keçərək dəmir yolu ilə və Gürcüstandan keçən boru kəməri ilə daşınan neft və neft məhsullarının yarısını tələb etmək hüququ vardır. Bu maddə ilə bağlı hesablaşmalar hər 15 gündən bir tərəflərin dəmir yolu idarələri arasında aparılır.

5. Öz tərəfindən Gürcüstan hökuməti öhdəsinə alır ki, Azərbaycan dəmir yolunun ehtiyacları üçün müştərək komissiyanın müəyyən etdiyi həcmdə daş kömür, meşə materialı və digər malların daşınmasına vergi qoymayacaqdır.

6. Yeni şəkildə, Gürcüstan hökuməti çörək, şəkər və dəri mallarından başqa, Azərbaycandan Gürcüstana daşınacaq neft və neft məhsulları dəyərinin onda biri məbləğində müxtəlif malların Gürcüstandan Azərbaycana daşınmasına heç bir vergi qoymayacaqdır.

7. 6-cı maddəyə əsasən, vergisiz buraxılan malların dəqiq sayı müştərək komissiya tərəfindən hər iki aydan bir müəyyən olunur.

8. Gürcüstan hökuməti öhdəsinə alır ki, həmin müqavilənin 6 və 7-ci maddələrinə əsasən, Azərbaycandan Gürcüstana aparılan neft və neft məhsulları başqa ölkəyə verilməyəcək, eyni zamanda Azərbaycan hökuməti Gürcüstandan aldığı malları üçüncü tərəfə verməyəcəkdir.

9. Razılığa gələn tərəflər, qarşılıqlı hadisələr şəraitində, bu hadisələrin həmin müqavilənin şərtlərinin yerinə yetirilməsinə mane olduğu qədər, götürdükleri öhdəlikdən azad olunurlar.

10. Hər iki tərəfə daşınan tranzit yükləri üçün müəyyən olunmuş tariflər yalnız tərəflərin qarşılıqlı razılığı əsasında dəyişilə bilər.

11. Yüklərin daşınması üçün 10-cu maddədə göstərilən ödəmələr tərəflərin ərazisindəki yol məsafəsinə proporsional olaraq müəyyən edilir.

12. Müqavilədə nəzərdə tutulan komissiyanın yekdil fikrə gələ bilmədiyi hallarda mübahisəli məsələlər Arbitraj Komissiyasına verilir. Sonuncunun qərarı hər iki tərəf üçün məcburidir.

13. Gürcüstan və Azərbaycan dəmir yollarının istismarı üçün zəruri olan materiallar, hər iki tərəfdən, illik tələbatının müəyyən edilməsini gözləmədən, fasiləsiz və lazımi qədər buraxılmalıdır.

14. Gürcüstan dəmir yolu, boru kəmərinə vurulan nefti (kerosini) Saloğlu stansiyasında müvafiq akt əsasında təhvil alır, Batumiyə, yaxud digər məntəqələrə verir. Yüklə qəbul ediləndən sonra, sazişlə müəyyən edilmiş normal itgilər istisna olmaqla, digər çatışmazlıqlara və neftin axıb getməsinə görə Gürcüstan hökuməti cavabdehdir.

15. Normal itkilərdən başqa, hər iki tərəf onların ərazisindən keçən dəmir yolu yüklərinin, yaxud boru kəmərinə olan neft məhsulunun salamatlığına cavabdehdir.

16. Natanebi stansiyasında və Poti şəhərində, habelə Yalama stansiyasında və Bakı şəhərində həmin sazişin 8-ci maddəsinin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək üçün Azərbaycan və Gürcüstan Respublikalarının nümayəndəlikləri vardır.

17. Gürcüstan hökuməti həmin müqavilənin şərtlərini pozmaqla Gürcüstana aparılan kerosin, benzin, yağ və digər neft məhsullarından ibarət xüsusi adamlara məxsus yüklərin yalnız 25 faizini müsadirə edə bilər.

18. Müqavilənin müddəti, imzalandığı gündən başlayaraq bir ildir.

19. Müqavilə hər biri Azərbaycan və Gürcüstan Respublikalarında saxlanan iki nüsxədə hazırlanmışdır.

**26 dekabr, 1918-ci il.
Bakı şəhəri.**

Əsli ilə düzdür.

HÖKUMƏT SƏRƏNCAMI

Ticarət, Sənaye və Ərzaq Nazirliyi, Nazirlər Sovetinin təsdiq etdiyi əvvəlki sərəncamlara edilmiş aşağıdakı əlavə, dəyişiklik və izahları nəzərə çatdırır:

1. Azərbaycan sərhədlərindən kənara çıxarmaq qadağan olunur:

- a) çörək və çörək məhsulları;
- b) polad, dəmir, habelə misin bütün növləri, benzin və xüsusi ərzaq aparmağa icazə verilən bidonlardan başqa;
- c) çay, qənd, sabun, kibrit və parça;
- d) aptek malları;
- e) dəmiryol, poçt, teleqraf və telefon materialları;
- ə) silah, mərmə və partlayıcı maddələr;
- f) qızıl, gümüş və platinin bütün növləri, məişət əşyalarından başqa (saat, boyunbağı, qolbağı, üzük, düymə və s.)
- g) kağız və karton.

1. Göstərilən malların ölkədən çıxarılmasına müstəsna hallarda və müvafiq nazirliyin təvsiyəsi ilə Ticarət, Sənaye və Ərzaq Nazirliyi (TSƏN) icazə verir.

2. Bundan başqa, çıxarılmasına xüsusi sərəncamla icazə verilən pambıq, yun, ipək, barama, iplik, qoyun-keçi dərisi və adları əlavə dərc ediləcək bəzi başqa xammalın aparılması şərtlərini də TSƏN müəyyən edir.

3. Başqa malların ölkədən çıxarılmasına ya sadəcə gömrük rüsumu ilə, ya da mal dəyişdirilməsi şəklində rüsumla icazə verilir.

4. Aşağıdakı mallar yalnız rüsum ödəməklə aparıla bilər: hər cür balıq, kürü, konyak spirti, çaxır və bütün spirtli içkilər, qoz, şabalıd, təzə meyvə və tərəvəz. Digər predmetlər mal

mübadiləsi şəklində rüsumla çıxarıla bilər. Respublika daxilində mal mübadiləsi şəklində hər cür mal aparıla bilər.

5. Mal mübadiləsi şəklində xarici ölkəyə mal aparmaq istəyən şəxs, malların adı, hansı məbləğdə, haraya aparılması və ekvivalent qiymətlə əvəzində hansı malları gətirəcəyi göstərilən ərizə ilə TSƏN-ə müraciət edir.

Mal aparılanlar öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün aparılan malların bazar qiymətilə ümumi dəyərinin 20 faiz məbləğində girov qoymalıdırlar. Girov, mal və pul şəklində, habelə əmlak girovu şəhadətnaməsi, yaxud bank sənədi ilə təmin oluna bilər.

Aparılan malın ekvivalent dəyəri nazirliyin işləyib hazırladığı əsaslarla müəyyən olunur.

Mal mübadiləsi barədə vəsadəti olan və dövlət rüsumunun ödənilməsi haqqında xəzinədarlığın qəbzini təqdim edən ərizəçiyə, malı başqasına vermədən, bir ay müddətində aparmağa icazə verilir. Xaricdən ekvivalent dəyərdə şərtləşdirilmiş malın gətirilməsi, icazə verilən gündən başlayaraq 6 ay ərzində həyata keçirilir. Müəyyən edilmiş vaxtda mal gətirilibsə, kontragent, haçan, nə qədər və hansı malın gətirildiyi qeyd olunmuş yerli gömrük idarəsinin sənədini nazirliyə təqdim edir.

6. Respublika ərazisindən tranzitlə xaricə yük daşınmasına müvafiq gömrük idarəsi icazə verir. Yükün xarici ölkəyə məxsus olmasını sübut edən sənəd, dəmiryol, yaxud gəmiçilik idarəsinin verdiyi qaimədir. Qaimədə yükün aparılma tarixi və yeri göstərilir, agent, yaxud gəmi kapitanı qol çəkir, bu zaman yükötürmə qabiliyyəti 100 ton olan gəmi kapitanlarının imzaları etibarlıdır.

Yelkənli qayıq və barkaslarda gətirilmiş yük tranzit yükü sayılmır. Belə kiçik gəmilərin yan alması üçün limanda xüsusi gömrük ayrılmalıdır.

Yük gəmilərinin heyəti və Azərbaycan Dəmiryolu İdarəsi, tranzit yükü dəmiryol dalanlarındakı anbarlara boşaldır. Anbarları, Azərbaycan Dəmiryolu İdarəsi dəmiryol ərazisində müəyyənləşdirir. Sərnişin gəmilərində gətirilmiş təcili yüklər isə yanılma körpülərində gömrük idarəsinin nəzarəti altında olan anbarlara boşaldıla bilər. Gömrük idarəsinin, liman və dəmiryolunun anbarlarında saxlanan yüklər bir ay ərzində aparılacaqsə, tranzit yükü sayılır. Gömrüyün anbarlarından buraxılmış yüklərin aparılmasına da, yerli mallar kimi, TSƏN icazə verir, bu zaman müvafiq rüsum ödənməlidir. Azərbaycanın sərhədlərindən kənara çıxarılan və gömrük anbarlarında olan yüklər, ümumi əsaslarla, Gömrük Nizamnaməsinə uyğun şəkildə və rüsumla buraxılır. Tranzit müqavilələri ilə buraxılan yüklər istisna olunur. Gömrük anbarlarından buraxılan tranzit yüklərinə Gömrüyün plombları və qıfılları vurulur.

Tranzit yüklərin hamısına rekvizit sənədləri yazılmır. Gəmiçilik idarəsinin ərazisində saxlanan başqa yüklərin rekvizitləşdirilməsi isə Azərbaycan Hökuməti müəyyən etdiyi qaydada aparılır.

Gürcüstan və Ermənistandan keçməklə Azərbaycanın tranzit sərhədlərindən kənara çıxarılan yüklərin aparılmasına həmin respublikalarla bağlanmış müqavilələr əsasında TSƏN icazə verir.

Azərbaycanın tranzit müqaviləsi olmadığı başqa ölkələrdən dəniz yolu ilə gətirilərək Bakı limanında boşaldılan yüklərin üçüncü ölkəyə daşınmasına TSƏN aşağıdakı əsaslarla icazə verir:

Əgər yüklər Bakıda boşaldılaraq başqa bir gəmiyə yüklənib (məsələn, Ənzəlindən Petrovska aparılan yük Bakıda boşaldılmışdır) üçüncü bir məntəqəyə aparılırsa və müvafiq sənədlər varsa, həmin yüklərə görə rüsum alınmır, yalnız pud hesabı ilə vergi ödənilir.

İrana daşınan mallar üçün ümumi əsaslarla rüsum alınır, mal mübadiləsi aparılır.

Zakaspi vilayətinə, Petrovska və Xəzər dənizinin digər limanlarına (İran limanlarından başqa), habelə Vladıqafqaz dəmir yolu ilə yük daşınması üçün mal mübadiləsi tələbi qoyulur.

Azərbaycandan tranzitlə aparılan düyü, burada yerli düyü təmizləyən dəyirmanlarda təmizlənib başqa ölkəyə aparılırsa, daşınacaq təmiz düyünün 50 faizi, təmizlənməmiş düyünün 80 faizi aparıla bilər. Düyü təmizləyən dəyirmanların sahibləri yerli əhalinin ehtiyacları üçün ehtiyat düyü saxlamağa borcludurlar, təmizlənen düyünün sahibləri isə düyünün 10 faizini TSƏN-in tələbi ilə və sənədlərdə göstərilən maya dəyəri ilə ona verməlidir, aparılan yükün hər pudu üçün 15 rubl. rüsum alınır.

Şəxsi işləri ilə bağlı sərhədi keçən sərnəşinlər adambaşına aşağıdakı miqdarda ərzaq malları apara bilərlər: çörək-10 funt, pendir-2 funt, təzə meyvə-15 funt, çay-1 çətvər, qənd-1 funt, kürü-2 funt, yumurta-10 ədəd, çaxır və digər içkilər-2 butılka, ev əşyaları-yola lazım olan qəndər. Normadan artıq aparılan nə varsa müsadirə edilir. İşlənmiş məişət əşyaları: paltar, mələfə, qab-qacaq, mebel və s. Gömrük Nizamnaməsinə uyğun surətdə buraxılır.

Respublika ərazisində, 30 verstlik sərhəd zonası istisna olmaqla, yüklər sərbəst daşınır, icazə tələb olunmur. TSƏN-in icazəsi olmadan, sərhəd zonasına aparılan hər hansı mal qaçaq malı sayılır, qadağandır və müasir olunacaqdır.

30 verstlik sərhəd zonasında yüklərin saxlanması və daşınması yerli hakimiyyətin icazəsi və müvafiq sənədi ilə həyata keçirilir.

TSƏN-in xüsusi icazəsi olmadan, Bakıdan və Billəcəri stansiyasından taxıl məhsulları aparılması müvəqqəti qadağan olunur.

Əsli ilə düzdür:
Ticarət, Sənaye və Ərzaq Naziri
Ə.Əminov
Direktor
A.A.Makinski
Ümumi şöbənin müdir əvəzi
P.Klinqen
28.7.1919

İran Uçot-Ssuda Bankı Tiflis şöbəsi Gürcüstan Respublikası Hökuməti yanında Azərbaycan Respublikasının nümayəndəsi c-b M.Y.Cəfərov

İranla mal mübadiləsi üzrə Tiflis Komitəsi, İrana aparılmağa icazə verilmiş qadağan kateqoriyasından olan mallardan dövlət ehtiyacları üçün tutulmaları 10 faiz müəyyən etmişdir. İran Uçot-Ssuda Bankı (İUSB) Təbriz şöbəsinin İranla mal mübadiləsi üzrə Tiflis Komitəsinə 3 yanvar 1918-ci ildə göndərdiyi bildirişə (№ 36) əsasən ixracdan tutulmalar 13033 rubl. 20 qəpik olmuşdur. Həmin məbləğ bankın hesabına daxil olmuşdur. İUSB Culfa Agentliyinin Qafqaz Gömrük Müfəttişliyi idarəsinə göndərdiyi bildirişə görə isə (5 dekabr 1917, №=3346) daxilolmalar 8073 rubl. 20 qəpik olmuşdur (cəmi 21106 rubl. 40 qəpik).

İranla mal mübadiləsi üzrə Tiflis Komitəsinin sədri (Qafqaz Gömrük Müfəttişi) özünün 24 mart, 17 və 26 iyun tarixli təliqələrində (№=1808, 2382 və 2454) İUSB-nin Tiflis şöbəindən xahiş etmişdir ki, həmin məbləği Tiflisdə Bakının cari hesabına göçürsün.

Həmin xahişlər bu mənada icra edilmək üçün göndərilmişdir ki, İUSB-nin Təbriz şöbəsinə, Tiflis şöbəsinin müvafiq sərəncamı daxil olmuşdur (19 iyun 1918, №-723).

Qafqaz Gömrük Müfəttişi bu il iyulun 2-də İUSB-nin Tiflis şöbəsinə göndərdiyi təliqədə xəbər vermişdir ki, İranla mal mübadiləsi üzrə Tiflis Komitəsinin qərarına (30 yanvar 1918) uyğun olaraq və Gürcüstan Respublikası hökumətinin icazəsi ilə (11 iyun) həmin məbləğin 8003 rubl. 12 qəpiyi mükafat kimi Müfəttişliyin qulluqçularına və Komitənin üzvlərinə verilməlidir: əvvəln, Komitənin işgüzarlığını artırmaq səylərinə, ikicisi, onun iclaslarında fəal iştirakına görə və ehtiyacı olduğu üçün.

Bankın Nizamnaməsinə əsasən, Cülfa Agentliyindən Bankın Təbriz ş.bəsinin hesabına daxil olacaq 13033 rubl 20 qəpik və 8073 rubl 20 qəpik Bankın Tiflis şöbəsinə göçürülmədən Qafqaz Gömrük Müfəttişliyinin xahişini yerinə yetirmək olmaz.

Lakin, Təbrizlə əlaqələrdə fasilə yarandığını, məsələnin həllinin qeyri-müəyyən müddətə uzanacağını nəzərə alaraq, eyni zamanda, yaranmış şəraitdə həmin xahişin yerinə yetirilməsi zərurətini başa düşərək, İUSB-nin Tiflis şöbəsi sizdən xahiş edir ki, Azərbaycan Respublikası hökumətinin müvafiq orqanları ilə əlaqələrinizdən istifadə edib İUSB-nin Təbriz şöbəsinin köçürülməsinə, xahişimizə tezliklə cavab verilməsinə kömək edəsiniz.

İran UÇOT-Ssuda Bankı Tiflis şöbəsi

Azərbaycan Respublikası (Qafqaz) və İran İmperiya Hökuməti arasında bağlanmış məxfi saziş

Bir tərəfdən, xarici işlər naziri, əlahəzrət Fətəli xan Xoyski, ədliyyə naziri əlahəzrət Xəlil bəy Xasməmmədov, yollar naziri əlahəzrət Xudadat bəy Məlikaslanovun şəxsində Azərbaycan Respublikası (Qafqaz) hökuməti, digər tərəfdən, İran İmperiya hökumətinin Qafqazdakı fəvqəladə elçisi əlahəzrət Ağa Seyid Ziyəddin Tabatabainin şəxsində İran İmperiya hökuməti aşağıdakılar barəsində razılığa gəldilər:

İran İmperiya hökuməti öhdəsinə alır ki, Azərbaycandan İrana gətirilmiş mallar üçün daşınma rüsumunu artırmaq hüququnu özündə saxlamaqla və bu artırmanın Azərbaycandan gətirilmiş mallar üçün rəqabət üstünlüyü yaratmaması və onların istehlakını azaltmamaq şərtilə həmin Saziş imzaladığı gündən etibarən bir il ərzində İrandan Azərbaycana aparılan və istehlak üçün nəzərdə tutulan ərzaq malları üçün 27 oktyabr 1901-ci il Gömrük Bəyannaməsində «S» tarifinin müəyyən etdiyi daşınma rüsumlarını artırmayacaqdır.

20 mart 1920-ci ildə (28 cəmədiyəs-sani, 1338) Bakıda iki nüsxədə fransız dilində tərtib olunmuşdur.

İmzaladılar:

Azərbaycan:

Fətəli xan Xoyski

Xəlil bəy Xasməmmədov

Xudadat bəy Məlikaslanov

Ziyəddin Tabatabai

İran:

Əsli ilə düzdür.

İcraçı

Qiyasbəyov.

Azərbaycan Respublikası (Qafqaz) və İran İmperiya Hökuməti arasında 20 mart 1920-ci ildə bağlanmış ticarət gömrük Konvensiyasına Əlavə

Azərbaycan (Qafqaz) dəmir yolu ilə tranzit mallarının daşınması haqda ticarət-gömrük Konvensiyasının 7-ci maddəsinə uyğun olaraq və bu ölkənin dəmir yollarının vəziyyətini nəzərə alaraq, tərəflər qərara alırlar ki, 1 fevral 1920-ci ildən Azərbaycanda qüvvədə olan və bir nüsxəsi müvafiq formada İran İmperiya Hökumətinə təqdim edilmiş Konvensiya əlavəsində göstərilmiş Azərbaycandan (Qafqazdan) keçən tranzit mallarının daşınma tariflərinə

yenidən baxılsın, Azərbaycandan İrana və əksinə daşınan bütün tranzit malları üçün tariflər yeddi dəfə artırılsın.

Adı çəkilən Konvensiyanın vaxtının uzadılacağı halda Azərbaycan Respublikası (Qafqaz) hökuməti daxili dəmir yolunda tarifləri artırsa, tranzit malları üçün müəyyən edilmiş tariflər də bu qədər, amma Parlamentin təsdiqindən sonra artırıla bilər.

İmzaladılar:

Azərbaycan:

Fətəli xan Xoyski

Xəlil bəy Xasməmmədov

Xudadat bəy Məlikaslanov

İran:

Ziyəddin Tabatabai

Əsli ilə düzdür.

İcraçı

Qiyasbəyov

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYATLAR

Azərbaycan tarixi. Bakı 1958-ci il.

Rəşid Bəy İsmayılov. Azərbaycan tarixi. Bakı 1993-cü il.

Mahmud İsmayıl. Azərbaycan tarixi. Bakı 1997.

Nəsib Əlizadə. Azərbaycan Demokratik Respublikası.

(məqalələr və sənədlər) Bakı 1990-cı il.

C.Zeynalov. Müxtəsər Azərbaycan tarixi. Bakı 1992-ci il.

F.Əsədov. Azərbaycan kömrük tarixi. Bakı 2002-ci il.

Y.V.Çəmənşəminli. Tarixi, coğrafi və iqtisadi.

Azərbaycan. BDU-i. 1993-cü il.

İstoriya Tomojni. Moskva. 1993-cü il.

Azərbaycan qəzeti. 1919-1920-ci illər.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi: fond 202

siyahı 1, iş 1-774; yenə də siyahı 1, iş 1-1023;

Fond 376 siyahı 1, iş 1-403; Fond 897 siyahı 1, iş 1-144.

MÜNDƏRİCAT

Müəllifdən.....	3
Azərbaycan üzərində işıq.....	4
Sənədlər.....	42
Hökumət sərəncamı.....	52
İstifadə olunmuş mənbə və ədəbiyyatlar.....	60

Professor Firudin Sərdər oğlu Əsədov
Azərbaycan Xalq

Cümhuriyyətinin gömrük siyasəti

Çapa imzalanıb 16 . 10. 2009. Kağız formatı 60x84 1/16.
Həcmi 4 ç.v. Sifariş 136. Sayı 300 .

" İqtisad Universiteti " nəşriyyatı.
AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 6
